

Debata o pomirenju :
Institucionalni i politički pristup pomirenju i regionalnoj saradnji i potencijal
REKOM-a u davanju doprinosa procesu pomirenja
15.12. 2015. Banja Luka

Dnevni red

Utorak, 15. decembar 2015.

11:00 Otvaranje

Zlatica Gruhonjić, Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu

Uvodna izlaganja: Doprinos političara i institucija procesu pomirenja u regionu; Domet krivične pravde; Nasljeđe Haškog tribunala; Uloga Evropske unije u procesu pomirenja u regionu; Uloga civilnog društva i uloga REKOM-a u procesu pomirenja

Izlagачi:

Nataša Govedarica, dramaturg, programska direktorica organizacije forumZFD Beograd

Gordana Katana, novinarka dnevnog lista „Oslobođenje“, Banja Luka

Srđan Šušnica, publicista i kulturolog, Banja Luka

Srđan Puhalo, socijalni psiholog, Banja Luka

12:30 Diskusija

Moderacija: Zlatica Gruhonjić, predsjednica Udruženja CDTP

Predstavljanje zbornika tekstova sa foruma o tranzicionoj pravdi

Transkript

Zlatica Gruhonjić:

Dobar dan, ja mislim da možemo da počnemo. Ja bih prvo da vas sve pozdravim i da vam se zahvalim što ste došli na današnju debatu o pomirenju, dakle debatu koju posvećujemo pomirenju u regionu. Moje ime je Zlatica Gruhonjić i ja sam predsjednica udruženja Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu iz Banja Luke. Prije nego što dam riječ našim današnjim gostima koji će govoriti o našoj današnjoj temi, htjela bih da kažem nekoliko rečenica o našem udruženju i o Koaliciji za REKOM, koja, u čije ime mi zapravo danas organizujemo ovu debatu. REKOM je, pretpostavljam da je većina od vas čula za REKOM, REKOM je, zapravo Inicijativa za REKOM je pokrenula jednu debatu svojevremeno, još 2008. godine, o uspostavljanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim

kršenjima ljudskim prava u periodu od 1. januara 1991., do 31. decembra 2001. godine. Inače, Inicijativu su pokrenule tri nevladine organizacije, Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Dokumenta iz Zagreba i Dokumentaciono-istraživački centar iz Sarajeva. Nakon pokreta, nakon što su oni pokrenuli inicijativu o, zapravo, debati o jednom van-sudskom mehanizmu tranzicione pravde, održano je nekoliko foruma, regionalnih foruma, na kojoj je razmatrana ova inicijativa i ideja, i 2008. godine, 100 nevladinih organizacija je osnovalo Koaliciju za REKOM. U periodu od 2008. do 2010. godine je održano čak 77 debata i 127 konsultacionih sastanaka, na kojima je učestvovalo više od 6000 predstavnika udruženja žrtava, udruženja veterana, boraca, udruženja porodica nestalih, raznih drugih udruženja, omladinskih udruženja, pojedinaca iz akademske zajednice, iz zajednice kulture, raznih eksperata za tranzicionu pravdu - dakle, Koalicija za REKOM je, inače okuplja jedan veliki broj udruženja iz civilnog društva. Više od 2050 organizacija i pojedinaca je, od osnivanja Koalicije za REKOM do danas, pristupilo Koaliciji za REKOM. Inače, sva ta imena i sve organizacije možete da nađete na veb-sajtu www.zarekom.org ukoliko vas zanima ko je u Koaliciji za REKOM, koje sve organizacije. Naravno, iz BiH ima nekih, najmanje 300 organizacija, i još toliko pojedinaca koji su uključeni u Koaliciju. Inače, naša organizacija je od 2011. godine, odnosno 2012. godine, kada je zvanično osnovana, postala članica Koalicije za REKOM, i od tada, od 2012. godine pa do danas, organizovali smo više debata, počev od 2012. godine, kada smo organizovali zajedno sa Fondacijom Fridrih Ebert debatu o pomirenju na kojoj je svojevremeno, na kojoj su svojevremeno učestvovali profesor Žarko Puhovski i bivši Predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić, pa smo imali debatu na kojoj je učestvovala Marijana Toma iz FHP-a i Melika Sadihović iz ACIPS-a, dakle, od osnivanje udruženja razgovara se, mi nastojimo da pokrenemo ovo pitanje, kao što to inače civilni sektor radi, jer očito je, a danas ćemo čuti i od naših panelista njihovo viđenje situacije kad je u pitanje pomirenje, očito je da više o tom vode računa civilne organizacije nego oni koji bi trebalo, koje bi ovo trebalo daleko više da zanima, a to su političari i institucije. Dakle, naše aktivnosti su se nastavile i nakon 2012. godine, imali smo još nekoliko debata o tranzicionoj pravdi, i u sklopu toga nekoliko debata o pomirenju, i imali smo jednu konferenciju o kulturi sjećanja ove godine koja je takođe otvorila čitav niz pitanja, kako i koliko se sjećamo, i kako, koliko poštujemo kulturu sjećanja, odnosno našu blisku i dalju prošlost. Ja ne bih puno dužila. Inače, da kažem da je Koalicija za REKOM organizovala nakon prva četiri, da tako kažem, uvodna regionalna foruma na kojima se raspravljalo o Inicijativi za REKOM i, kao jednom van-sudskom mehanizmu, je l', vi sami znati da, iako je Haški tribunal koji je osnovan 1993. godine i od tad do danas je procesuiran veliki broj ratnih zločinaca, nije, zapravo, doprinio pomirenju, bar se takav utisak stiče, nego se čini kao da je još više produbio taj jaz između pojedinih etničkih grupa, pojedinih naroda, tako da mislim da o ovoj temi nikada nije suvišno razgovarati, naprotiv, treba stalno da bude u žiži našeg interesovanja, jer jedino ako se suočimo sa prošlošću možemo da krenemo i ka nekoj budućnosti, odnosno naše, pogotovo ove nove generacije koje dolaze. Dakle, Koalicija za REKOM je održala šest međunarodnih foruma nakon ova četiri uvodna, nakon osnivanja Koalicije i X forum, odnosno IX forum o tranzicionoj pravdi je bio posvećen upravo temi pomirenja. Kasnije ćemo govoriti o ovom zborniku, pa ću vam još nekoliko detalja reći u vezi s tim, a X forum, na X forumu je konstatovano da je Koalicija za REKOM uspjela konačno da dobije podršku političara, jer je, jer su političari, odnosno predsjednici država iz regiona imenovali svoje izaslanike u jednu ekspertsku grupu za REKOM. Ova grupa je radila na Statutu REKOM-a, na budućem Statutu REKOM-a. Inače je Koalicija za REKOM ponudila jedan prijedlog Statuta koji je Ekspertska grupa razmatrala, dala svoje prijedloge, sugestije, i to je, to predstavlja jedan veliki pomak. Konačno, nakon osam godina od osnivanja, od pokretanja Inicijative, političari su, odnosno predsjednici, podržali ovu inicijativu. Dakle, naravno, kod nas je sve turbulentno, pa tako se i politička podrška mijenja. Vidjeli ste kako se mijenjaju,

kroz izbore, predsjednici i, iz različitih stranaka, tako se mijenja i podrška, naravno, opet moramo da razgovaramo sa novo-izabranim predsjednicima i zatražimo i njihovu podršku, ali, u svakom slučaju je ovo veliki uspjeh koji je postigla Koalicija za REKOM. Ja bih još samo rekla, evo, kad govorimo o temi pomirenja, šta je to pomirenje, citirala bih samo jedan tekst, jedan citat, navela bih jedan citat profesorice Svetlane Slapšak iz Slovenije, koji je ona dala u odgovoru na jedno pitanje Svena Milekića iz Inicijative za mlade u Zagrebu, jer se ovakve debate održavaju u cijelom regionu, dakle ne samo u Banjaluci, nego je jedna bila održana u Beogradu, druga u Zagrebu, jedna u Makedoniji... Ovo je četvrta po redu debata. Biće ih još, dakle i u Sarajevu, i u Podgorici, i tako dalje... Profesorica Slapšak je rekla: „Pomirenje je golemo i jako šareno klupko i podrazumijeva seriju različitih pravih postupaka koji svi vode do koristi nekoj grupi koja je oštećena u ratu ili poslije rata. To je osnovno. Pomirenje, prije svega, znači nikako zaborav, nego, naprotiv, njegovanje pamćenja, ali njegovanje pamćenja tako da se pamte sve okolnosti događaja, da se zapamte sva imena, da se od nekakve osnovne knjige mrtvih ide dalje, da se zabilježe događaji. Takođe, to je težnja da se sakupe ocjene koje mogu biti različite i kako bi se ljudi pomirili, ne moraju nimalo mijenjati ni svoje uvjerenje, ni ono što im se dogodilo. Ne moraju mijenjati svoj život unazad, nego, naprotiv, trebaju uspostaviti nekakav sistem ponašanja, nekakve norme, načine obraćanja, kako bi lakše živjeli u budućnosti.“ Ja bih sada prepustila riječ našim panelistima koji su danas ovdje s nama, da oni kažu nešto više o ovoj temi. Podijelila bih, ovako, pitanja za naše paneliste u tri grupe. Prva grupa pitanja bi se ticala, je l' te, političke podrške, odnosno šta političari, šta institucije mogu, koje aktivnosti, koje činove mogu da preduzmu da bi se proces pomirenja u čitavom regionu aktivirao, da bi išao dalje, jer proces pomirenja je vrlo dugotrajan, on je trajao, trajaće, traje i trajaće još godinama. Dakle - šta političari mogu, šta institucije mogu i moraju da urade? Druga grupa pitanja bi bila šta civilni sektor još može da preduzme, osim ovoga što radi i da li je to dovoljno, dakle, kakav je potencijal REKOM-a kao velike koalicije koja okuplja veliki broj udruženja iz civilnog sektora. I treća grupa pitanja bi bila šta Međunarodna zajednica, kako Međunarodna zajednica može da utiče na pomirenje. Eto, sada bih riječ dala našim panelistima. S nama su danas Nataša Govedarica iz Beograda... Nataša je, inače, dramaturg i programska direktorica jedne njemačke nevladine organizacije. Jesam dobro rekla? Gordani Katani, koju pretpostavljam svi već znate. Gordana je novinar, novinarka, da poštujem taj *džender* element, iz Banjaluke. Srđanu Šušnici... Srđan Šušnica je publicista i kulturolog, takođe iz Banjaluke i još jedan Srđan, Srđan Puhalo, socijalni psiholog kojeg pretpostavljam takođe svi dobro znate, takođe iz Banjaluke. Sada bih riječ prepustila Nataši Govedarici, a vas molim da pitanja eventualno bilježite, pa kad poslije pauze se budemo vratili ovamo, da postavite slobodno određena pitanja koja smatrate da treba da postavite i, takođe, ukoliko budete željeli da iznesete neka svoja viđenja, stavove, o današnjoj temi, imaćete priliku tokom današnje debate. Hvala.

Nataša Govedarica:

Dobar dan svima. Zlatice, hvala za poziv. Meni je zadovoljstvo, čast i pomalo trema zbog činjenice da sjedim kao panelista sa ljudima koje bih obično ja slušala kao izlagače. Zato sam se, ovaj, dosta detaljno spremala, i ja molim Zaticu da pazi na moje vrijeme, da prosto ne pretjeram i ne ugrozim podjelu koju je ona spremila. Već iz ovih mojih par uvodnih rečenica jasno vam je da sam ja jedna vrlo *fejk* Beograđanka, ali to je kontekst u kojem posljednjih osam godina živim i radim, koji najbolje poznajem i zato sam se u svom, u svojim pripremama fokusirala na ono šta je odgovor institucija Srbije, institucija u Srbiji na ove teme koje je Zatica već najavila. Znači, mene je zanimalo šta su to konkretna činjenja u smjeru, u djelovanju ka pomirenju i regionalnoj saradnji, a čiji su nosioci institucije u Srbiji, u tu primarno mislim na djelovanje premijera i Vlade Srbije, kao i Skupštine Srbije. Da bih ovo

svoje posmatranje fokusirala, ja sam odabrala dva primjera, jedan od njih je tretman Srebrenice i genocida u Srebrenici u institucionalnim okvirima u Srbiji, od donošenja Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici 2010., pa do nedavnih događaja u vezi komemoriranja dvadesetogodišnjice genocida, ali i kasnije inicijative premijera Srbije za jednu vrstu materijalne kompenzacije Srebrenici. Drugi, i tu se ja zapravo bavim odgovorom na pitanje šta je stvarni doprinos i koja su to konkretna djela koja doprinose pomirenju, odnosno koliko je ozbiljan angažman institucija u ovom smjeru, a druga tema kojom se bavim, ili pod-tema, je pitanje dometa krivične pravde. Zlatica je takođe napomenula da se čini da rad domaćih sudova i nasljeđe Haškog tribunala i dalje nisu činjenice, utvrđene van svake sumnje, primakli razumijevanju i prihvatanju, kako u široj javnosti, tako ni u institucijama Srbije, i ja ću za ovo navesti primjer nedavnog povratka haškog osuđenika generala Lazarevića u Srbiju. To su neke, to su dva neka polja kojima bih se htjela baviti, kojim bi zapravo trebalo da pokažemo kako izgleda stvarnost u Srbiji, kako izgleda odnos institucija i gdje je tu zapravo prostor i potencijal za osnivanje REKOM-a, njegovo djelovanje i kroz njegovo eventualno djelovanje, premoštavanje nekih praznina koje uočavamo. Na početku, rekla bih još i to da je situacija u Srbiji značajno, kako bih rekla, izmijenjena u ljeto 2015. godine, kada je premijer Aleksandar Vučić primio delegaciju REKOM-a, zagovarače iz BiH i Srbije i obećao snažnu podršku ovoj inicijativi. Slijedila su saopštenja kojima je ova podrška zvanično potvrđena. Nedugo nakon toga se primicala i dvadesetogodišnjica obilježavanja genocida u Srebrenici i premijer Vučić je odlučio da je na ovu godišnjicu otići lično uprkos najavama da njegova bezbjednost tamo možda neće biti garantovana na onaj način na koji bi to trebalo, on je izrazio tu spremnost da se nađe na tom mjestu tačno tog datuma. Već ova odluka je izazvala brojne polemike u domaćoj javnosti da li je to dobro ili nije, šta znači tačno ovaj odlazak. Činilo se ipak da preovlađuje mišljenje da je to zapravo značajan korak i da zapravo oni koji imaju to teško nasljeđe devedesetih podrške sistemu koji je i rezultirao zločinima, zapravo su oni koji bi trebalo da najangažovanije i najaktivnije rade na ovom planu. Dakle, ja napominjem i podršku REKOM-u, napominjem i spremnost, pa i odlazak u Srebrenicu, kao i, rekla bih, dosta primjerene reakcije na, nakon tog napada koji se na Aleksandra Vučića desio prilikom komemoracije u Potočarima. Međutim, isto tako bih željela da skrenem pažnju da postoji jedna kontradiktornost, jedna dvostrukost u ponašanju ne samo premijera, nego zapravo upravo institucija Srbije kada je ovoj temi riječ. Tako je, kažem, od 2010., kada je usvojena Deklaracija o osudi zločina u Srebrenici, što je, pretpostavimo, bio dosta značajan korak i rezultat dugogodišnjeg nastojanja civilnog sektora, pritiska javnosti, da se jedna takva, ali i pritiska iz inostranstva da se jedna takva deklaracija kao civilizacijski čin usvoji u Skupštini Srbije. To se, dakle, dogodilo u trećem mjesecu 2010. godine, međutim, iako je ta deklaracija, kažem, neki korak naprijed, u njoj je propuštena prilika da se genocid u Srebrenici nazove genocidom, iako se deklaracija poziva na presudu Haškog suda koji ovaj zločin imenuje genocidom, u samom tekstu se ta riječ ne spominje. I, taj strah od riječi genocid postoji i duže, naravno, nego 2010., i prisutan je, kažem, evo i danas. Primjer za to je, recimo, pokušaj usvajanja deklaracije u Savjetu bezbjednosti ujedinjenih nacija, pardon, rezolucije kojom bi se osudio zločin genocida i za koji je rukovodstvo Srbije i premijer i Predsjednik, snažno lobirao prema Rusiji da vetom onemogućí usvajanje takve rezolucije, što se i desilo. Znači, sa jedne strane imamo to, tu manifestaciju spremnosti da se učine određeni koraci, ali i neprekidno, u jednom potpuno paralelnom toku, nastavlja se ta praksa negiranja i termina i značenja ovog zločina za društvo, ne samo u BiH, nego, zapravo, i u Srbiji. Ja sam imala pripremljene citate koji potvrđuju da postoji praksa da se ovaj zločin relativizuje, bilo da se pominju srpske žrtve u neposrednoj okolini Srebrenici, bilo da se pominje drugi svjetski rat i stradanje Srba i drugih naroda koji, ukoliko bi, to je sad već para-fraza predsjednika Srbije Tomislava Nikolića, ukoliko bi Srebrenica postala simbol genocida kako bi bol naroda koji su bili žrtve postao ogroman među tim narodima, navodi

srpski, jermenski, jevrejski i romski narod. Isto tako, ministar spoljnih poslova Ivica Dačić, govoreći o britanskom prijedlogu odbijene rezolucije, govori o tome da se ova rezolucija zapravo ne bavi pomirenjem, iako joj je to navodni cilj, jer se u samoj rezoluciji, on kaže, 20 puta pominje genocid, a samo jednom pomirenje. Očigledno je da ovaj termin i dalje, i dalje predstavlja jednu neuralgičnu tačku koja može pokazati da, zapravo, prave promjene u institucionalnim okvirima još nema i da suočavanja sa jednom vrstom političke ili moralne odgovornosti za ono što se desilo, koje počinje od toga da se stvar imenuje svojim imenom, dakle da se zove genocidom, zapravo nema i ne dešava se. Uprkos tome, čini se da, čini se da premijer i srpska vlada, Vlada Srbije, dobijaju komplimente i podršku iz inostranstva, da se njihov trud, rad i spremnost na kooperativan pristup regionalnoj saradnji i pomirenju prizna, prepozna pa čak i nagradi otvaranjem poglavlja u pregovorima za priključenje EU, odnosno da se ovo na neki način i, da kažemo, verifikuje. To dovodi do jedne vrlo zanimljive situacije na terenu. Civilni sektor, i Zlatica vas je ovdje podsjetila na to, ima veoma dugu i angažovanu tradiciju otvaranja ovih tema i borbe za pravo građanstva za ovu tematiku i za jedan drugačiji odnos prema takozvanim tuđim žrtvama, za empatiju koja prevazilazi granice naših etnija, koja je... i taj je, dakle, civilni sektor dugo mogao računati na snažnu podršku Međunarodne zajednice. Srbija je jedno vrijeme bila uslovljavana saradnjom sa Haškim tribunalom i drugim stvarima, i činilo se da taj pritisak rezultira nečim. Međutim, danas imate situaciju da, kao što rekoh, i Vlada i premijer uživaju neku vrstu podrške i zaštite, pa i nagrade, iz inostranstva, iz Međunarodne zajednice, dok, sa druge strane, na ono šta se dešava u Srbiji se, ja bih rekla, okreće slijepo oko, zatvaraju se oči. Primjer za to je situacija kada je, upravo oko obilježavanja 20 godina od genocida u Srebrenici, bila planirana akcija 7,000 koju je Dušan Mašić, bivši novinar B92, pokrenuo tragom načina na koji su studenti obilježavali masakr u Keniji – pretpostavljam da svi znate, to je bila jedna vrsta živog spomenika, odnosno studenti bi ležali i na taj način komemorirali ono što se dogodilo. Bio je prijedlog da se slična stvar desi u Beogradu na dan obilježavanja stradanja u Srebrenici i ova inicijativa je dobila podršku nekih 40 organizacija u Srbiji. Bila ja predviđena, najavljena, međutim, na dan prije održavanja je ovaj skup zvanično zabranjen, MUP Srbije je zabranio komemorativni skup tvrdeći da bi održavanje ovog skupa i nekih najavljenih kontra-mitinga ugrozilo bezbjednost svih građana. Stekao se dojam da je na taj način dato privilegovano pravo premijeru, odnosno jednoj instituciji da samo on može izraziti saosjećanje sa žrtvama, dok je to pravo oduzeto građanima koji su imali jednu, jednu rekla bih vlastitu inicijativu da urade sličnu stvar. Nikakvih nije bilo strašnih reakcija na to šta se dešava u domaćoj javnosti, šta se zabranjuje, iako je nečuveno da se komemorativni skup zabrani iz razloga bezbjednosti, osobito ako bi učesnici tog skupa ležali na zemlji. Vrlo je teško uvidjeti prijetnju po mir i bezbjednost ostalih građana. Ipak, desilo se baš tako, da je ovaj sup zabranjen i čuli su se upravo komentari da u, da samo jedan čovek u Srbiji može da oda poštu u Srebrenici. I, ja bih pročitala ocjenu Dušana Mašića, dakle inicijatora ove akcije, nakon što je zabranjeno okupljanje. On veli: „... Da je ova zabrana do kraja ogolila ono što sadašnja vlast misli o ratovima devedesetih, što se i moglo naslutiti. Srbija je pokazala svoje pravo lice. Ima ljudi koji su spremni da odaju počast poginulima, ali vlast je pokazala da im Srbija to ne dozvoljava i da im samo jedan čovek u Srbiji ima pravo da oda poštu srebreničkim žrtvama.“ To je taj dualitet koji sam najavila i nadam se da sam ga ovim i ilustrovala. Drugi vid institucionalne posvećenosti temama suočavanja sa nasljeđem ratnih zločina je taj domašaj krivične pravde, odnosno suđenja na domaćim sudovima i u inostranstvu. Fond za humanitarno pravo navodi da je procesuiranje ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava u kontekstu oružanih sukoba devedesetih sporo i nedovoljno efikasno. Oni vele da je, nakon 12 godina procesuiranja ratnih zločina, pravosnažno osuđeno 46 počinilaca. Istovremeno, postoji tendencija smanjivanja broja optužnica i 2015. drži neslavni rekord da ove godine nije potvrđena niti jedna optužnica za ratne zločine. Osobite je mali broj optužnica za zločine na

Kosovu, uprkos pravosnažnim presudama pred Haškim tribunalom u kojima je utvrđena odgovornost političkog, vojnog i policijskog vrha Srbije za zločine nad albanskim civilima, znači, iako postoji taj *fundus* činjenica van svake razumne sumnje, čini se da institucije zapravo radije biraju da čute i da su, umjesto ka utvrđivanju odgovornosti za počinjene zločine, da politička podrška ide ka njihovim počiniocima, organizatorima i naredbodavcima. Potvrda za to je državni doček generala Lazarevića, koji se 3. decembra 2015. vratio sa odsluženja zatvorske kazne za izvršene zločine protiv čovječnosti, koji se vratio državnim avionom o trošku Republike Srbije u pratnji dva ministra u Vladi Republike Srbije, dok su ga na aerodromu čekali i drugi visoki zvaničnici, Ljubiša Diković među njima, kao i dio, kao i predstavnici Srpske pravoslavne crkve. Tu su se čule ocjene, citiram ministra pravde Nikolu Selakovića: „... Zahvaljujući generalu, danas su slobodni i Niš gdje ga dočekujemo, Kraljevo, Valjevo i Kruševac i svi naši gradovi i sela.“ Potom, pored njega tu su bili i ministar odbrane Gašić, kao i ministar za socijalni rad i boračka pitanja Aleksandar Vulin. Navodim par njihovih ocjena: „On je najsvjetliji primjer, čovjek koji je čelo i zastavu Srbije digao visoko. Ličnost i karijera koji pokazuju šta znači do kraja se boriti za svoju otadžbinu. General koga voli narod i vojska Srbije. General čija se taktika izučava u američkim vojnim školama. Voleo bih da svijet dočeka dan kada će svi ratni komandanti na svijetu poštovati prava i običaje ratovanja i cijeniti i štiti svakog čovjeka i njegov život kao što je to on činio.“ Dakle, general Lazarević, osuđen na 14 godina, ne po komandnoj odgovornosti i bez, i samo zbog toga što je komandovao Prištinskim korpusom, nego zato što je pomogao i učestvovao u premještanju civila, izgonu stanovništva i masovnim ubistvima civila, među kojima je i značajan broj žena i djece. Osudu ovog državnog dočeka su iznijeli predstavnici nevladinih organizacija, ali i, recimo, Serž Bramerc, koji kaže kako se Srbija nalazi na ključnom raskršću i činjenica da su visoko-rangirani ministri vlade dočekali u Srbiji osuđenog ratnog zločinca, zapravo, šalje potpuno pogrešnu poruku. Sandra Orlović govori o, takođe, dvije paralelne realnosti u kojima premijer Vučić pokušava da predstavi Srbiju i Vladu Srbije kao nekoga ko je nosilac pozitivnih tendencija i nekoga ko raskida sa nasljeđem zločina, dok, istovremeno, ministri njegove vlade, njegova vlada, o trošku poreskih obveznika Srbije, dočekuje osuđene ratne zločince. U ovoj situaciji se nalazimo danas i gdje je tu prostor za djelovanje civilnog sektora, šta ono što je potencijal Inicijative za REKOM, ja bih ostavila svima nama za neku vrstu zajedničkog promišljanja radije nego da dajem svoje zaključke. Ja sam u ovom slučaju izuzetno pristrasna jer sam i sama članica Inicijative za REKOM i dugo pratim taj razvoj. I, čini mi se da, uprkos svim nedaćama i iskušenjima i u opštoj nevjerici da je bilo moguće skupiti predstavnike udruženja žrtava i predstavnike veterana do juče zaraćenih strana u jednoj sobi, da se zajedno saglase oko zajedničkih ciljeva, formulisanih u Statut, da je nemoguće skupiti predstavnike sedam post-jugoslovenskih država da razmatraju ovaj Statut – to se dogodilo. Vlade i predsjednici su to učinili. Mi se sada nalazimo u fazi u kojoj je taj tekst Statuta kojeg je civilni sektor ponudio na razmatranje unekoliko izmijenjen intervencijama institucija i ponovo ovjeren od strane Koalicije za REKOM. Dakle, mi svjedočimo da je ova koalicija postigla mnogo više nego što je iko pretpostavio. I, takođe svjedočimo, kažem, ovoj paralelnoj, ovim paralelnim univerzumima koji se nikad neće susresti i ja ne vidim, a dozvoliću da me bilo ko raspoložen demantuje, drugu tako snažnu, tako organizovanu inicijativu koja je postigla ove rezultate, ovakve rezultate koji joj daju podstreka i razloga da vjeruje i da je to potpuno nemoguće formiranje regionalne komisije zapravo moguće. To bi bio prvi slučaj ikada u svjetu, a postoji četrdesetak komisija za istinu i pomirenje do sad, da su dojučerašnje suprotstavljene strane zajedno osnovale tijelo koje se bavi objektivnim utvrđivanjem činjenica, kreiranjem jedne forenzičke slike onog šta su bili konflikti i žrtve ovih konfliktata u prošlosti. To je san koji sanjamo i koji se prosto neće tako lako ugasiti. Volim da mislim o tome na taj način, koliko god da je stvarnost gorka i obeshrabrujuća. Hvala za pažnju, izvinite ako sam bila preduga.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Nataša. Dala bih riječ sada Gordani Katani...

Gordana Katana:

Ponovo dobar dan. Evo, prošlo je 24 godine od pada Vukovara. Prošlo je 23 godine od strašnih zločina koji su počinjeni na području opštine Prijedor, prošlo je 20 godina od genocida počinjenog u Srebrenici, isto toliko godini prošlo je i od vojne i redarstvene akcije Oluja. Bez odgovora i dalje pitanje je gdje su žrtve Ovčare. Obitelji se to pitaju iz godine u godinu. Isto pitanje čujemo i od ljudi koji su svoje obitelji izgubili tokom oluje - šta se desilo, kako su ti ljudi stradali, jesu li bili žrtve svjesnih zločina ili tek kolateralna šteta, je li, jer se nisu na vrijeme povukli, pobjegli, otišli, napustili svoje domove? U Kozluku je neki dan još otvorena jedna masovna grobnica, a vlasti Republike Srpske, odnosno, bolje rečeni, ljudi koji danas pred Haškim tribunalom brane generala Ratka Mladića, tvrde da su sve žrtve, koje su na najzvjerskiji način ubijene, poginule ili izgubile život tokom povlačenja iz Srebrenice, pa su valjda, eto tako, u tom povlačenju, ovjerene, svaka, jedna po jedna, ovjerena, strijeljana. Otvorena je Tomašica. I dalje ne znamo koliko još postoji sekundarnih ili primarnih masovnih grobnica na području Prijedora u kojima se nalaze posmrtni ostaci, cijeli ili tek fragmenti tih ostataka Bošnjaka i Hrvata za čiju su smrt odgovorni, prije svega, pripadnici policije, a potom i vojske bosanskih Srba tokom perioda maj – avgust ili juli 1992. godine. Region liže rane, region ne daje odgovore jer, politika je prije svega ta koja bi trebala i morala dati odgovore na ova pitanja. Politički odnosi u regionu danas su ipak bolji nego su to bili do prije nekoliko godina, ali dobri su samo utoliko jer, danas se sukobljavamo oko toga ko može, a ko ne može izvoziti mlijeko na područje EU, sukobljavamo se oko toga ko podiže granicu, odnosno podiže žicu i tako sprečava prolazak migranata, sukobljavamo se oko nekih drugih stvari koje su uglavnom iz domena ekonomije. O ratu, o svemu onome što se dešavalo u ratu se uglavnom ćuti, ili, kako je to Nataša rekla, pravo da se pokloni žrtvama, pravo da, eto počast, da komemoriraju, imaju samo pojedinci, koji će tako otputovati za neku prigodu, odnosno okupiti se u Potočarima. Neki od njih će jednom doći u Vukovar, neki će doći, tako, na neka druga mjesta komemoriranja i na tome će ostati. Politika neće i ne želi da se susretne na ovom pitanju, neće da govori o njemu, i mislim da će to, koliko god postoji nekakva deklarativna podrška i procesu pomirenja i činjenici da je neophodno, je li, o tome govoriti, procesuirati sve osobe odgovorne da su počinile ratne zločine, sve ostaje na onome što je deklarativno. Nije ni čudo, koliko imamo etnusa i koliko imamo država koje su nastale u kravom raspadu bivše Jugoslavije, toliko imamo istorija, historija i povijesti. Svaka je ona istorija, historija i povijest moga naroda. Moj narod nikada nije bio zločinac, moj narod je bio uvijek isključivo žrtva, moj narod je uvijek vodio odbrambenu politiku, odbrambene otadžbinske ratove, oni drugi su bili agresori. Ja doista nisam naivna i bilo bi, bar danas i u ovoj konstelaciji političkih snaga u kojoj se, zapravo, bez obzira koliko je neka od ovih država nastalih na prostoru bivše Jugoslavije, hetero-nacionalna ili nije, ono - da se, svoj nacionalni korpus se štiti, na njega se uvijek računa kao na biračko tijelo i onda se o ovim stvarima ne govori, jer zapravo, ako se o njima govori, to znači gubitak glasača. Dići se iznad nacionalnoga, priznati da su postojali drugi, da smo mi odgovorni za ono što se drugima, koji su bili manjina na određenom prostoru dešavalo, nije popularno. Na tome se gube izbori, o tome se ćuti, navija se za svoje i samo, isključivo za svoje. Neće se zbog toga ovdje pojaviti nikakav Vili Brant. Uostalom, mi moramo uvijek voditi računa o činjenici da Vili Brant nije zapravo potekao iz nečega što se zvala nacional-socijalistička priča tridesetih godina, on nije bio učesnik onoga što je Njemačka učinila tokom drugog svjetskoga rata, ali moramo imati u vidu činjenicu da prije nego je Brant kleknuo i zatražio oprost za sve ono što je učinila

Njemačka, Njemačka je bila već 20 godina u procesu denacifikacije. Denacifikacija je u Njemačkoj, istina, provedena je silom. Sumnjam da su sami Nijemci tada bili spremni na to, ali eto, upravo zbog činjenice da su saveznici, je li, preuzeli, ono, pasku nad Njemačkom i krenuli u proces denacifikacije. Mi u BiH imamo 20 godina međunarodni protektorat. On se tako ne zove, on se zove Ured visokog predstavnika i ja bih ovdje se vratila na kraj onoga što je Zlatica zapravo postavila, pitanje kakva je uloga Međunarodne zajednice. Pa, nije Međunarodna zajednica zapravo tu neko ko bi trebalo da nas smiri, da govori o pomirenju, da nam kaže kako da to učinimo, ali eto, ako su htjeli nešto dobro da urade, makar u BiH gdje su imali mehanizme, pa mogli su da pokušaju, da se otvori taj proces denacifikacije, i tog... I to je vid suočavanja s prošlošću, i i te kako bi doprinio, bar po mom mišljenju, unutar BiH, procesu pomirenja. Bilo bi otpora, otpora uvijek ima, ali mislim da bi stvari danas, 20 godina od okončanja rata, bile daleko, daleko jasnije. Zato ja i ne vjerujem nešto da će do samog pomirenja doći na toj institucionalnoj razini, da će neki tamo budući Vučić i Dodici, Čavić i Milanović i Karamarko, itd., itd., da će biti spremni još dugo, dugo vremena, ovaj, da sjednu za sto. Međutim, ono što mene više zabrinjava jeste to prenošenje. Mi govorimo o toj uskoj političkoj eliti - OK, neka su oni takvi, ali činjenica da građani, bez obzira o kojoj je državi danas govorimo, isto tako slijede taj neki *mejnstrim*, slijede to što kaže zvanična politika i oko toga uglavnom, među najvećim dijelom svakog naroda ili građana određene države, postoji izuzetno visok konsenzus. Ja nisam danas, bilo mi je, ovaj, nisam imala vremena zapravo da, ovaj, prikupim podatke koliko je do sada Haški tribunal izrekao presuda za ratne zločine. Među njima su i one presude za genocid počinjen na području Srebrenice. Nisam prikupila podatke ni koliko su zapravo sudovi u regionu, znači i u BiH i u Srbiji, Hrvatskoj, do sada izrekli presuda kojima su lica optužena, odnosno osuđena za zločine koje su počinila tokom devedesetih godina. Međutim, nažalost, i kada govorimo prije svega o Tribunalu, ja ću se fokusirati, ali, mislim, ista je priča, nema tu puno razlike danas između BiH, konkretno Srbije, Hrvatske, pa evo i Kosova, ako ćemo pošteno - uvijek se Tribunal doživljava na način da zapravo pripadnici svih nacionalnih korpusa traže od njega da napravi neku strašnu ravnotežu u zločinu, pa da tako i sudi. Mislim, nisu svi zločini isti, nisu svi pripadnici svih naroda počinili u istoj mjeri, istoj, niti se za zločin može na takav način reći: „E, sada, je li, treba da tolike bude osuđenih za ratne zločine iz reda srpskog, hrvatskog, bošnjačkog, albanskog naroda“, to je strašno nešto. Ali, ono što je zabrinjavajuće za mene jeste kako se na našim prostorima inače doživljava Haški tribunal. Ovo nije anegdota, ovo je jedna porazna činjenica - prije nekoliko dana, sjedila sam u vladi, čekali smo neki događaj, sa novinarkom javnog RTV servisa RS. U priči, ona kaže, razgovaramo i ona kaže da je njena radna kolegica otišla u Hag da posjeti svoga strica koji je još uvijek u pritvoru Tribunala, čeka na suđenje za ratne zločine počinjene na području Bosanske krajine. Pa kaže ovako: „Eto, prosto mi je žao što tata ili stric nisu, je l', tako nešto osuđeni, pa da i ja idem u Hag.“ Nas nekoliko ostaje zatečeno misleći da je riječ o nekoj neukusnoj, ružnoj šali, kad ona kaže: „Pa dobro, možda to nije baš malo, ne bi mi bilo prijatno, ali“, kaže, „uostalom, pa zna se šta je Tribunal. Nijedan ???pošten čovjek nikada nije osuđen pred Tribunalom, niti Tribunal, mislim, uopšte ima neki kao značaj, pa da se čovjek treba osjećati, da osjeća stid, sram ili bilo šta što je neko njegov tamo završio i gdje mu se sudi.“ Njoj je ni 30 godina, ja se bojim da je njeno mišljenje preovladavajuće mišljenje na ovim našim prostorima kada govorimo o presudama koje je izrekao i Haški tribunal i koje su izrekli i domaći sudovi za ratne zločine. Bojim se da mi još uopće, ne znam koliko, u stvari, ne, bojim se, pitam se ovako, i pitam vas – koliko masovnih grobnica treba biti otkriveno? Pitam vas koliko još trebamo saslušati svjedočenja žrtava, koliko još trebamo puta ponoviti koliki je broj žena silovan, koliko je ubijeno djece, na najsvirepiji način tokom minuloga rata, zašto je neko ubija ranjenike na Ovčari, koje je izveo iz bolnice u Vukovaru? Zašto je neko ubio starce koji su, nakon što je hrvatska vojska ušla na područje Krajine, Kninske krajine, ostali u svojim domovima, bili nepomični, zašto ih je neko

ubio, zašto ih neko žive spaljivao u njihovim domovima? Pitam vas, i ne znam odgovor na to. I, onda, na kraju, kakva je uloga zapravo nevladinog sektora? Civilno društvo je, čini mi se, i najviše uradilo na procesu pomirenja na ovim našim prostorima, međutim, bojim se da je, i stalno se nešto ja bojim, pa ćete reći: „Zaboga, prestani se bojati.“ Ali, ono što jeste, po meni, ključno pitanje jeste koliko će još vremena trebati da dođemo do onoga da nevladine organizacije, da ta vrsta civilnog sektora koja žrtvu naziva žrtvom, koja želi istinski raditi na pomirenju, ali na pomirenju koje će biti zasnovano na suočavanju sa prošlošću, na prihvatanju da se sve ono što desilo zove pravim svojim imenom, koliko će još vremena trebati? Ja se bojim... Opet ja. Ovaj, uglavnom, ono što je meni pomalo zabrinjavajuće jeste činjenica da, evo, ako govorimo o Banjaluci, o Prijedoru, taj civilni sektor nikako da dobije doista, da se izađe iz tih uskih okvira. Mi se često viđamo na ovakvim skupovima, 10, 20, 30 ili manje istomišljenika. Ne znam ko je zakazao. U stvari, ili ne može nevladin sektor uraditi sve ono što ovih proteklih godina nisu radili političari, obrazovni sistem, vjerske zajednice. Vremena je, 20 godina od rata je previše vremena, previše vremena u kojem je premalo učinjeno i, od mene toliko, a mislim da je možda najbolje da o svemu ovome i vi date svoje mišljenje, pa da otvorimo neku diskusiju. Hvala vam lijepo.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Gordana. Zamolila bih sada Srđana Šušnicu da kaže nekoliko riječi.

Srđan Šušnica:

Pozdravljam sve prisutne, trudiću se da budem kratak pa da ostavim više prostora za vas, za debatu pravu, ovaj. I ja imam osjećaj da se mi svi ponavljamo i u svojim, ovaj, težnjama da osvjetlimo i rat i po-ratni period, ali, zar... REKOM, hvale vrijedna inicijativa, kao i mnoge slične lokalne inicijative koje ne idu na nivo regiona, ali, da li vam se ne čini da taj REKOM u stvari djeluje u uslovima kao da spaja strane koje su još uvijek u ratu. On ne spaja strane koje su završile sa ratom. Ali, mislim da je ključna tu riječ relativizacija i amnezija. Znači, mi, ne samo u BiH, već čitav region, u političkom smislu, je li, živi, ovaj, slovo i duh Dejtona, bukvalno čitav, čak i odnos između Srbije i Hrvatske žive i slovo i duh Dejtona u vanjsko-političkim regionalnim temama. I šta je to u toj našoj društvenoj koju nam je zadao Dejton, i političkoj, šta je, ovaj, šta je ugravirano, šta mi živimo? Mi živimo u stvari jedan maliciozan zaborav. Dejton je naložio da mi moramo zaboraviti šta je RS, šta je Federacija, kako su, kako je nastala RS, koja je uloga Srbije, koja je uloga Hrvatske, itd., itd. Poslije toga dolazi ta neka cinična relativizacija. Odjednom su to strane u sukobu. Nisu strane u sukobu. Postojala je agresorska strana, to je strana koju je vodila srpska politička i intelektualna elita devedesetih i koja još uvijek ima svoj dobar eho u Srbiji i Beogradu i koja još uvijek utiče na prilike u regionu, i druga strana koja se branila. Šta je još uvijek, šta je još ugravirano u taj Dejton, zbog kojeg mi imamo samo jedan ograničeni nivo pomirenja, i to, da kažem skoro na individualnim ili nekim grupnim nivoima, mi još nemamo, nemamo pomirenje na društvenom, između društava nastalih ratom? Ugravirana je sila, gruba sila, oružana sila, koju je vojno moćnija strana imala te devedesete, a to je ta beogradska politička elita. *Blickrig* koji se desio, okupacija i oružano preuzimanje 72% teritorije, slamanje dva i po miliona stanovnika na 28% teritorije i tako četiri godine uz masovni teror, pogrome, zatvaranja. Rečenica Brđanina koje bila 92. na televiziji, na radiju: „Ako su Nijemci, Rusi mogli imati logore, zašto ne mogu i Srbi?“ je l', ovaj, nam sve govori. Mi u stvari živimo... i na kraju, šta je još ugravirano u Dejtonu? U Dejton je ugravirana i ta sila koja se morala suprotstaviti toj prvoj sili, znači prva ikada intervencija NATO-a od njegovog formiranja 69. se desila, znači, ovdje, nad Banjalukom, nad vojnim položajima Vojske RS. I sada šta mi živimo? Mi živimo, mi pokušavamo ambivalentno, sad više licemjerno, znači, prvo je licemjerno, prvo su

licemjerne te političke elite, vladari, a onda ta licemjernost nekako pada i na nas, na građane, onako, kao neke, kao onaj pepeo poslije atomske eksplozije, ona nuklearna zima nas onako steže. Mi sad licemjerno trebamo da živimo dva života, znači, da znamo sve kako je nastala RS, da je to je to jedna etno-kolonijalna, oružana, agresorska, militantna tvorevina, etno-fašistička, nastala na genocidu, na grubom kršenju međunarodnog i svakog drugog normalnog prava, Ustava BiH, zakona SFRJ i Republike BiH, na rušenju svih civilizacijskih tekovina na kojima mi želimo da živimo kao ljudi. Mi to trebamo da znamo, je l', da se vi sad tu nalazite, u toj RS, glasate, je l', za nju... mi trebamo sad da znamo, evo, sad je, ove godine, osuđena su dva izvršioca, pripadnika Specijalne brigade policije, i to njenog VI odreda, koje je ovdje neki dan postrojavao Dodik i koji su obilježavali tradiciju VI odreda, njih dvojica su, ovaj, osuđeni za ubistvo jednog gospodina Vehbije u banjalučkom, u njegovom stanu iznad banjalučke kafane Borac, znaju Banjalučani koja je to. To je bilo jedna od, ako nije prva žrtva tog sistematskog progona u Banjaluci, onda je jedna od prvih. A, s druge strane, treba mi sad da se, ovaj, da se mi ponašamo, da to malo relativizujemo, da se mi ponašamo, eto, da, sve su strane činile zločine, pa hajmo se mi pomiriti, pa hajmo da idemo u napredak, da idemo... Mislim, mi smo doživjeli kraj tog pomirenja, ovo je vrhunac pomirenja, ovog, ovakvog pomirenja, ovog koje je zasnovano na jednoj malicioznoj i licemjernoj relativizaciji. Ovo je, mi smo, zaista, ovo je vrhunac. Pomirenje podrazumijeva suočavanje s činjenicama, tona ih je, podrazumijeva neku vrstu katarze, da se ne zaboravimo, u porodici Sime Drljače bila su tri samoubistva. U porodici. Samo jedan sin se izvukao i otišao u neki normalni, sam... Evo, to je jedna priča, to je nešto što treba izučavati, proučavati, sa svih ovih... Nećemo zaboraviti da, poslije kapitulacije Njemačke, masa samoubistava se dešavalo u parkovima, kućama, stanovima itd. Mi to nismo ovdje doživjeli ni na koji način, mi nismo doživjeli kapitulaciju jedne ideje, jedne fašističke ideje koja je okupirala BiH i još uvijek je drži okupiranom na ovih 49%. Nismo doživjeli tu katarzu. Bojim se, bez te katarze i bez prihvatanja političke odgovornosti za ono što je učinjeno, prvo od Srbije, srpske elite, intelektualne, političke, pa zatim od cjelokupnog srbijanskog društva, kad se to tamo desi, ova etno-kolonijalna prčijica ovdje će nestati, tog momenta će ispariti, ispariće kao rukom odnešene - ovaj, mislim da tek onda imamo mogućnost da govorimo, ne o pomirenju, već o dugogodišnjem procesu mirenja i rekonstruisanja naših memorija, naših društava, naših života, ali života ljudi – dotad, ja mislim da niko iz Srbije nema pravo spočitavati nikome zašto taj neko... može se navesti, ako ko ima pravo ima možda civilni sektor, ljudi koji su aktivisti, koji se suočavaju sa zločinima počinjenim u ime, je li, etnije iz koje oni možda dolaze ili ne dolaze, ili ih percipiraju tako, više nije ni bitno, to su gluposti... ali, ovaj, nemaju pravo spočitavati onoj drugoj političkoj eliti u Hrvatskoj, u BiH, zašto se ta politička elita ne suočava sa svojim zločinima, iako to, ovo, da kažem, zvuči malo, da kažem, možda ne zvuči na bazi pomirenja, na liniji pomirenja, ovog prihvaćenog, relativističkog pomirenja, ali, ovaj, svakako da je to jedan Gordijev čvor, ne klupko kao što kaže Svetlana Slapšak, već jedan Gordijev čvor koji svakim danom postaje sve manje rasklopiv, i koji će se, na žalost, morati okončati onako kako se okončao pravi Gordijev čvor, pa ćemo moći dalje diskutovati o tome. Hvala.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Srđane. I još nam je ostao Srđan Puhalo.

Srđan Puhalo:

Dobar dan. Mi, ja ću malo okrenuti tezu. Ovo što je Srđan govorio je nešto što misli 1% ljudi, ili 0,5% ljudi u RS. Znači, prva stvar s kojom se ja sa njim ne slažem, a to je da mi znamo činjenice. Mi ne znamo činjenice, ili, hajde da kažem, mi znamo činjenice koje se nama sviđaju i na koje mi obraćamo pažnju. Da bi došli do pomirenja, da bi došli do

suočavanja sa prošlošću, nauka je rekla da postoje neka četiri koraka. Prva stvar je da znamo istinu, druga stvar je da imamo pravdu, treća stvar je da imamo praštanje i onda, tek na kraju, imamo pomirenje. Ono što je vrlo važno i što ja očekujem od REKOM-a, a što mi danas imamo, mi imamo interpretacije onoga što se dešavalo devedesetih godina, ali mi nemamo činjenice o onome što se dešavalo devedesetih godina, i tu ja vidim REKOM kao nešto što treba, ili tu komisiju koja treba da se formira, koja bi u stvari trebala da popiše sve žrtve, da popiše način na koji su poginule i da nam da jedan okvir u kojem će se ljudi koji će interpretirati ono što se dešavalo na Balkanu, odnosno raspadom bivše Jugoslavije, moći kretati. Imate za to hiljadu primjera. Znači, mi još uvijek u RS nemamo tačan broj ubijenih Srba od 91. do 96. godine. Prije nekoliko dana bila je ovdje izložba, zvala se, kako bješe, *Ne zaboravimo* ili neki, imala je neki strašan naziv, gdje su bili ti paneli kod crkve, gdje oni kažu da je ubijeno 23 hiljade Srba u tom periodu. Ali, ono što je mnogo važnije, nisu kazali koliko je ubijeno boraca, a koliko je ubijeno civila, jer kad bi mi znali koliko je ubijeno boraca, a koliko je ubijeno civila, onda bi vidjeli šta se dešavalo u tom ratu od 92. do 95. godine. Druga stvar koja je tu veoma važna je da svi manipulišu svojim žrtvama. Daću vam dva primjera. Znači, prvi primjer je Srebrenica. U jednom govoru Milorada Dodika on je rekao da je u i oko Srebrenice ubijeno 3,267 civila, srpskih civila, u četiri godine rata. Kad vi čujete tu cifru, i kad čujete onda ovu cifru od 8,000 civila, onda je sasvim negdje racionalno i moguće da kažete: „Aha, pa to su se Srbi koji su izgubili nekoga svetili.“ Jedan na prema dva, jedan na prema tri, otprilike. Ali, moramo razgoliti stvari, znači, manite se filozofiranja i pismenih vježbi i ljepote izražavanja. Kada pogledate cifre koje daje zvanična institucija koja se bavi poginulim i nestalim u RS, kako se zove, tačno ima... Centar za istraživanje, bla, bla, bla, bla... Oni kažu da je za četiri godine rata u šest opština oko, u Srebrenici i oko Srebrenice, ubijeno 3,267 ljudi, od toga 1,974 vojnika i 387 civila. Znači, sad onih tri hiljade i nešto se svede na 387. Govorimo o manipulaciji, ali kakvoj manipulaciji? O manipulaciji prvog čovjeka RS žrtvama, srpskim žrtvama. I sad, Srbi su najgori, oni samo manipulišu. Nije istina. Znači, svakog 9. maja u Sarajevu se, na Dan pobjede nad fašizmom, obilježava i Dan ubijene djece u Sarajevu. To sam nedavno pisao. Znači, ove godine, 9. maja, ili 8. maja, pošto je 9. maj padao u subotu, onda su to oni odradili 8., ide obilježavanje, i ide tekst u medijima gdje oni govore da je ubijeno 1,601 dijete. Ako pogledate istraživanja njihovog Centra za istraživanje zločina bla, bla, bla, ako pogleda istraživanja Tokače o žrtvama u Sarajevu, odnosno ubijene djece u Sarajevu, i dobio sam još, četiri sam podatka ukrstio, nigdje nema te cifre od 1,601 dijete. Znači, to negdje varira od 600 do 1,100 djece. Zašto vam to govorim? Ali, pazite, to sada mediji prenose, to se automatski prenosi *kopi/paste* 1,601, odnosno tri i po hiljade ubijenih Srba. I, zato je veoma važno, zato je veoma važno da imamo konačnu i koliko je moguće tačnu cifru o broju stradalih ljudi. Jer, ja se sjećam 1991., ja se sjećam devedesetih godina i sjećam se cifri o ubijenim Srbima u Jasenovcu, i sad se govori o 700,000 ubijenih Srbi – ozbiljni historičari vrlo oprezno tu cifru prihvataju i vrlo oprezno se odnose prema toj cifri, govori se o 40,000 ubijenih Srba u Jadovnu, odnosno, da Srba i ostalih, ozbiljni historičari govore negdje oko 20,000 - što znači da vi, preuveličavanjem vlastitih žrtava uvijek možete izmanipulisati, izazvati strah kod drugih, odnosno kod svog naroda i opravdati neke zločine koje ste počinili. Ako odete u Prijedor, ako razgovarate sa Srbima: „Da“, kaže, „da, mi smo njih, ovaj i ubijali, tih 3,100 i nešto ili 3,200 ljudi, da nam se ne bi ponovio Jasenovac, jer, bože moj, 700,000 ljudi je ubijeno. A šta je 3,200 naspram 700,000? Ništa.“ Idemo dalje. Znači, ovo, o ovome govore mediji. Ove cifre i ove podatke iznose političari, i to postaje istina, a to nije istina i zato očekujem od REKOM-a i od te komisije, jednog dana ako bude uspostavljena, mada ja, iskreno da vam kažem, čisto sumnjam, ne zbog REKOM-a, nego zbog domaćih političara, ovaj, da vrhunac njihovog rada bi bio upravo možda to što ćemo dobiti približno tačnu cifru stradalih ljudi, ali tu cifru treba da verifikuju svi, i Hrvati i Srbi i Bošnjaci i Crnogorci i Albanci i Makedonci i, već ne znam

ko je sve ratovao kod nas, jer jedino na taj način, ta istina postaje, hajde da kažem, prihvaćena od svih nas i onda nemamo mogućnost da manipuliramo. Ono što je također još važno, kada govorite o pomirenju, kada govorite o suočavanju sa prošlošću, mi govorimo u stvari o želji neke dvije, tri ili četiri, ili koliko strana, da normalizuju svoje odnose. Sad se vraćam na ono šta političari kod nas rade. Oni to ne žele. Ako pogledate 20 godina unazad, 30 godina unazad, oni ništa drugo ne rade nego nas svađaju, jer na osnovu tih svađa, na osnovu tih strahova, na osnovu tih konfrontacija koje mi imamo jedni prema drugima, oni vladaju. Oni ne mogu da dovedu nove investicije, oni ne mogu da nas zaposle, oni ne mogu da poboljšaju zdravlje, školstvo, ali mogu da nam pričaju da smo žrtve i da moramo biti non-stop spremni jer će nam neko doći i osvetitiće nam se. I da bi vi govorili o pomirenju, morate da imate jednu normalnu situaciju. Mi danas u BiH nemamo normalnu situaciju za pomirenje. I zato nema tog, hajde da kažem, zvaničnog pomirenja, zato što preuveličavamo svoje žrtve, zato što minimaliziramo ili skrivamo, ili... Da, vi danas u BiH imate oko osam hiljada nestalih osoba koje se još uvijek traže. Od toga je 1,400 Srba, što hoću da vam kažem da ne postoji dobra volja ni kod jednih, ni kod drugih, ni kod trećih da se takve stvari riješe. Znači 20 godina poslije rata oni su mrtvi, ne mogu više oživjeti, ali neko ne da i ne želi da se oni pronađu i o tome mi govorimo. Zato što, zato što istina njih boli, sa istinom ne mogu da manipuliraju tako lako kao što danas manipuliraju i što bi onda imali jedan ambijent u kojem ne bi mogli da sebe samo-prikazuju kao žrtve i ne bi mogli sebe samo da prikazuju ni kao, hajde da kažem, ni da doživljavaju kao zločince, već bi bilo mnogo nijansi sive, ali oni ne žele to, oni to ne žele. Ono što je također važno je da mi i REKOM, na kraju krajeva, i da odgovorni domaći političari, bi trebali da damo samo to, a to je taj okvir o žrtvama u okviru bivše Jugoslavije, u kojem bi onda neke buduće generacije, moja deca ili moji unuci, interpretirali ono što se dešavalo u bivšoj Jugoslaviji, na način na koji oni misle da je adekvatan i na koji misle da je, hajde da kažem, objektivna i realna. Dok god mi budemo se firljali ciframa, budemo tražili nestale, budemo lupali tuđe, a dizali samo svoje spomenike, bojim se da od pomirenja nema ništa i da... I, sad, samo još na kraju, koja je uloga nevladinog sektora, jer Međunarodnu zajednicu, mene ne interesuju, ona je, dođu i odu... nevladin sektor danas u BiH nema legitimitet među građanima. Hajde da kažemo ovako, imamo dvije vrste nevladinog sektora, imamo pro-vladin sektor koji je uvijek uz vlast, bez obzira kako se ona mijenjala, ali to je ono, ono što je važno, u njih su borci, invalidi, nestali i to je taj pro-vladin sektor, koji imaju mnogo veći autoritet kod običnih građana nego ovi koji postavljaju vrlo ružna pitanja, koji se opazuju kao izdajnici, plaćenici, neko ko hoće da uništi RS ili bilo koga drugog. Znači, to je prvi problem kod nevladinog sektora i zato mi pričamo sami sa sobom, zato mi pričamo jedni drugima ono što svi znamo, a s druge strane, imam utisak da nevladin sektor prosto uživa u toj margini. Kao, eto, oni su, bože moj, pametni, ali su neshvaćeni, i oni su jadni, oni su žrtve i ništa ne rade da se nametnu kao neko ko je, koga treba saslušati, ili treba ga, ili treba ga se možda čak i plašiti. Ako je to tako danas kao što ja mislim, onda nevladinom sektoru danas u BiH koji nije pro-vladin, ostaje samo da postavlja što nezgodnija pitanja i da insistira na tim odgovorima, a to je, znači – koliko je poginulo Srba, koliko je poginulo u ovome ratu, koliko je od toga civila, koliko je boraca; koliko je poginulo Bošnjaka, koliko je poginulo civila među Bošnjacima, koliko među vojnicima, koliko vojnika i sve tako i tako. Da se postavljaju vrlo jednostavna pitanja, kako je moguće da su svi u Prijedoru, znaju za Tomašiću, osim policije, vojske i, ovaj, i državne vlasti? To su pitanja vrlo banalna, ali, čini mi se, vrlo ubojita. I treba se derati svaki dan i, ono što je također važno, REKOM, ja mislim, danas ima oko hiljadu udruženja nekih članova. Dvije hiljade? Znači, ja sam pratio do hiljade. Pazite, dvije hiljade članova, što pojedinaca, što organizacija. Zamislite situaciju, godina ima 365 dana, da svaki dan, znači, tri nevladine organizacije postavljaju neko pitanje koje se tiče suočavanja sa prošlošću. Pa, mediji bi, ne bi ih mogli ignorisati. I svaki dan po tri različite. Ali, to nije tako, ne može se od debate do debate, od okruglog stola do okruglog stola i ne

može se čekati da jedna čovjek vuče. Zašto? Zato što je ovo naš problem, ovo je problem, ne samo moj, nego će biti izgleda i problem moje djece i ovo što mi danas radimo treba da radimo da naša djeca to ne bi radila i naši unuci, i, na kraju krajeva, da ne bi zbog nas ratovali i naša dužnost je, naša je obaveza da ono što smo u našem dvorištu radili raščistimo, da bi, hajde da kažem, oni imali normalan i pristojan život.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala našim panelistima. Ja bih samo još napomenula da Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu radi jedno istraživanje, bavi se istraživačkim radom dakle, koje, nadovezala bih se na ovo što je Srđan pominjao, dokumentovanje ljudskih gubitaka, činjenice, jedna forenzička istina, dakle, mi radimo istraživanje o logorima, odnosno mjestima zatočenja koja su postojala na teritoriji BiH u razdoblju od 1992. do 1995. godine, zajedno sa udruženjem iz Sarajeva Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje i nedavno je bila, tačno na Dan ljudskih prava, javna prezentacija rezultata rada do kojih smo došli od 2013. godine, kada je projekat počeo do, kada je istraživanje počelo, do danas. Mi smo uspjeli dokumentovati nekih 350 mjesta zatočenja koja se mogu naći na obje veb-stranice, i jednog i drugog udruženja. O tome ćemo kasnije. Početkom godine planiramo jednu konferenciju koja će biti posvećena, javnu prezentaciju koja će biti posvećena tom projektu, odnosno prezentovanju, javnoj prezentaciji rezultata, a ovdje vidite ko podržava projekat, National Endowment for Democracy (NED), Civil Rights Defenders, Rockefeller Brothers fondacija i Evropska komisija. Dakle, to je opet pokušaj, je l', nevladinog sektora da doprinese, da da svoj doprinos utvrđivanju istine, utvrđivanju okolnosti pod kojima su ljudi stradali, šta su doživjeli, šta im se dešavalo i ono o čemu je Srđan, o čemu su zapravo svi danas govorili. Ja bih vas sada pozvala, mislim da, pretpostavljam da ste dosta toga čuli i da imate i pitanja dosta, da se prvo, da napravimo jednu kratku pauzu od 15 minuta, popijemo kafu, pojedemo koju kiflicu i da se onda vratimo u ovu salu da prodiskutujemo o ovome što smo danas čuli, i da predstavimo zbornik radova sa foruma koji su održani 2013. i 2014. godine. Toliko. Ako se slažete, naravno. Je l' u redu to? U redu. 15 do 20 minuta.

Pauza

Zlatica Gruhonjić:

Pa, da počnemo. Mislim da će nam se i ostali pridružiti uskoro. Nadam se da ste se malo osvježili, da ste razgovarali u, za vrijeme pauze o ovoj našoj temi. Sada riječ prepuštamo vama, da vi kažete vaše stavove, viđenja i kako se pomiriti. Izvolite.

Dražen Crnomat:

Pa ništa, ja ću samo pokušati nešto na ovo što ste vi iznosili dodati. Ovaj, mislim da je to pomirenje već nekako, ovaj, zastarjelo, i da se mi zapravo, mislim, u nekom kontekstu ne moramo čak ni miriti niti se imamo, mislim, ko se miri s kim, tako da je važnija ta riječ povjerenje. Znači, iz svih ovih etničkih skupina, kad se skupimo pa radimo nešto zajednički i dobijamo povjerenje, i s tim novi odnos prema sjećanju, da, ako nove borbe donose nova sjećanja retrospektivno. Samo bih se osvrnuo isto na, sada na Puhala, na to kad govori, što je jako bitno, da kada se utvrde činjenice, koliko je civilnih žrtava, a koliko je vojnika poginulo na ratištu i da se utvrdi taj broj. Ali, mislim, ali time isto zapravo gubimo iz diskusije, iz razgovora dakle, druge podatke. Dakle, nisu samo, dakle, ljudi koji su stradali, koji su ubijeni, silovane, itd. - i silovane isto – žrtve, nego imamo, dakle, i milion ljudi koji žive izvan BiH, raseljena lica u BiH, tako i četiri miliona, bar što se tiče BiH, traumatiziranih ljudi. To

su isto, ovaj, posljedice rata i postupaka koji su provođeni u ratu. Dakle, nisu samo žrtve koje su baš ubijene, bilo civilne bilo vojne. Drugi odnos jeste zapravo da se čitavi ovi procesa pokušaju nekako kontekstualizirati i u druge okvire. Jedan od okvira jeste i proces historijskog revizionizma. 1992., ovaj, Milan Nedić je, ovaj, rehabilitovan kroz predstavu, ne znam kako se zvala, gdje u Beogradu, pozorište koje je, on bio dobar lik, dakle, sve to ima, dakle, i tranzicija isto, koja se provodi jeste dio poglavlja, dakle, o traumama koje sad živimo i koje su se odvijale od 92. do 95., u stvari od 91. do 99. godine. Što se tiče druga Šušnice, mislim da, kad kaže da je RS anti-civilizacijski nekakav čin ili postupak, ja mislim da se može isto uokviriti kao civilizacijska tekovina. Znači, nije ništa što ispada iz civilizacije, s tim da ovo sad može zvučiti kao pobuna protiv civilizacije, ali zapravo, ovaj, jeste isto dio nekakvih evropskih integracija, sve ono što nam se odvijalo ovdje, tako da... I proces rehabilitacije je isto nešto što zahtijeva EU. Dalje, mislim da, isto, ovaj, ne možemo, ako hoćemo da radimo, makar je riječ o diskursu, zapravo ne možemo govoriti o njihovim i našim žrtvama, ili da neko posjeduje žrtve, da preuveličavaju žrtve, kao što je onaj slogan nedavno u vezi migranata rekao: „Njihovi ratovi, naše žrtve“, zapravo. Svi si ti ljudi koji su poginuli zapravo dio našeg korpusa, koji je obespravljen, koji je poništen, koji je, ono, ostao i bez domova i bez radnih mjesta itd., itd., tako da su to bili njihovi ratovi, i jeste njihova tranzicija, jeste njihovo bogaćenje na uštrb, zapravo, običnog čoveka kojem i mi, valjda, pripadamo, da, ako je to pomirenje, kad se pomiruje, kao pomiruje, pomiruje se nekakav etnički subjekt, zapravo se isto legitimizira, ovaj, uzroci ili posljedice rata. Zapravo uspostavlja nas ne više kao radnike, radnici ili bilo šta što je klasno dole počinjeno, nego nas uspostavlja kao etničke subjekte koji se mire i legitimiziraju posljedice, zapravo, rata, tako da taj etnički subjekt uvijek da, ako se miri, opet može i da se posvađa. I, što se tiče Haškog tribunala, mislim da pravda koja se ustanovljuje tamo, da ne idem baš oštrije, ovaj, jeste nekakva pravda koja treba da civilizira ove narode na periferiji, a nekakve postupe kroz postupke građanskog prava, a zapravo nećemo propitati kako se zapravo došlo do svih ovih sranja ovdje. Hvala.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Dražene. Da li neko od panelista ima... ?

Srđan Puhalo:

Pazi, znači, odmah da raščistimo, ako pogledaš oko čega se mi svađamo u vezi Srebrenice, svađamo je li pobijeno sedam, pet ili osam hiljada, ili tri hiljade vojnika, civila, ovoga, onoga. Je l' tako? Znači, šta bi nama pomogle brojke? Pomogle bi nam da, ako mi vidimo da za, da je za dva, tri li pet dana pobijeno pet, sedam ili osam hiljada ljudi, to ti daje okvir u kojem se ti krećeš da interpretiraš je li to genocid, je l' to strašan zločin, je l' to ovako, je l' to onako. Dog god ti to ne raščistiš, uvijek ćeš imati relativizaciju toga. Spominjao sam ovu izložbu, znači, 100 m odavde, na trećem panou ili četvrtom panou je bilo „plan napada Bošnjaka na Prijedor“, fotografija gdje su ucrtane nekim crvenim linijama... Znači, niko ne spominje da je pobijeno 3,200 civila i da je raseljeno, aha-ha koliko je ljudi prošlo kroz Keraterm, kroz, ovaj, sve te, ovaj, zatvore, logore, kako se to već zove. E, o tome se radi. Znači, dok ti nemaš tu brojku koju je verifikovala RS kao tačnu, koja se spominje na RTRS-u, u dnevniku, za neodređeni dan, koja se spominje u školama kao fakat, mi ćemo onda moći sve to relativizovati. Ja ti govorim, znači, šta sam vidio na ulici, a to je „plan napada Bošnjaka na Prijedor“, gdje se ni u jednom trenutku bilo kakva činjenica o stradanju Bošnjaka ne spominje. E, dok te cifre, dok to moje dijete ne bude učilo da je u toku 1992., u tri mjeseca, pobijeno 3,200 Bošnjaka u Prijedoru zbog slobode RS, pa se nek' on onda češe o glavu zbog te interpretacije, o tome se radi. Zato mi moramo imati te cifre, a pustiti ljude, ja ne mogu biti objektivan u interpretaciji toga. Možda sam nekoga izgubio u ratu, možda me neko plaća,

možda ovo, možda će moje dijete biti objektivnije zato što će imati jedan vremenski odmak od toga. E, o tome se radi, i tako je za sve, jer ovdje se sa svim manipuliše, sa svim. Znači, ako vi kažete... Neki dan sam *tvitnuo*: „20,000 žena na Kosovu je silovano“. Znaš šta su mi rekli? „Smanji, brate, oduzmi jednu nulu, dvije nule, tri nule“, jer oni ne mogu da prihvate to kao činjenicu, a kamoli da je neko nekoga silovao u ratu, a da ne govorim za Bosnu.

Srđan Šušnica:

Mislim da je tu, da insistiranje samo i isključivo na ciframa i na brojkama, na, kao, prihvatanju cifara, da je to u stvari, ulazimo u ono „šta je starije, koka ili jaje“. RS, kao tvorevina, kao političko-ideološki diskurs, onog trenutka kad to uvede u edukativni kurikulum, tog trenutka ona je potpisala svoju disoluciju. U jednom vrlo dužem ili kraćem, ovaj, vremenu, ona je sebe uništila. Znači, ova politička tvorevina nikad, ali nikad, neće priznati gole činjenice koje postoje. Mi ne trebamo se usaglašavati oko golih činjenica, one postoje. Na hiljade vještaka, hiljade eksperata, Bijela knjiga, Bosanska knjiga mrtvih IDC-a je već ušla kao jedan od akademski priznatih izvora i jedan od najcitiranijih. Ako dozvolimo da ona ima neku marginu greške, naučne greške, je li, od 5%, ovaj, koja će se možda srediti u istraživanjima koja slijede, mislim da mi ne govorimo ovdje o prihvatanju nekih cifara, ili o golim činjenicama – te činjenice zna, bolan, svako zna u RS gdje mu je komšija i zašto je otišao. Neće da prizna zato što živi kontekst, živi fašistički etno-kolonijalni kontekst i ja ne želim da više razgovaram o tome, svog komšiju da pitam: „Gdje je Ibro?“ a on slegne ramenima. Što lažeš da ne znaš gdje je Ibro? E, tako, gdje je 33,000 ljudi pobijenih, gdje je pola, ili 600,000 ljudi protjerano samo sa ovih 49%? Znači, znaju, znaju, znaju i znaju. Cifre su tu, ne trebamo ih mi utvrđivati ni ponovo dovoditi u pitanje, podaci su tu o traumama. Mi, ono što mi sad ovdje govorimo, govorimo o malicioznim interpretacijama političke elite kroz medije, što postaje istina, ali to u stvari nije istina, jer u RS mi ne živimo nikakvo sjećanje, ne živimo istinu, mi živimo kulturu zaborava i kulturu jedne fašističke interpretacije. Ne dao ni mom djetetu, ni tvom djetetu, ni bilo čijem djetetu, da doživi da mora ono ponovo živjeti u ovo nešto što se zove RS. Krenućemo samo, zašto sam se ja ovdje bazirao na RS – ona je jedina materijalna zaostavština devedesetih. Jedina, nema ih više. Imaš Pridnjestovlje, u Moldoviji, i ona je veliki problem sad tamo. Znači, RS je jedina materijalna zaostavština, drugih zaostavština nema. U pravu si, civilizacijski gledano, u jednu ruku jesi u pravu. Znači, evropske vrijednosti nacionalne države, je li, i nacionalnog identiteta je ovdje implementiran na najmonstruozniji mogući način, jer hajmo se mi svi pokregati, pobiti, posvađati, pa onda ćemo, je li, da napravimo neke nacionalne države, a onda ćemo da igramo Evroviziju, da se takmičimo na Eurosongu, igramo Igara bez granica i tako dalje. Međutim, neću ni to da prihvatim, opet ću reći da je anti-civilizacijski zato što je odgovornost političke elite i intelektualne elite da pokuša humanizirati ono što dolazi iz Evrope kao neki, kao neki model organizacije društva, bilo da je u pitanju demokratija, bilo da je u pitanju kapitalizam, tržišne vrijednosti, ljudska prava, znači, to se, oni nisu to ni pokušali humanizirati, oni su samo to zloupotrijebili. Oni su zloupotrijebili nešto zarad svojih sopstvenih interesa. Tu se možemo, i da... liberalizam koji je ovdje došao, došao je najgluplji mogući način, najnehumaniji način, taj neo-liberalni. On traži da mi se svi izjednačimo u jednom ideološkom rakursu, pa onda imamo istorijski revizionizam, odjednom su Četnici *gud gajz*, odjednom su Ustaše *gud gajz*, i tako dalje, mada je taj revizionizam prisutniji u oficijelnom političkom prostoru Srbije, ovaj, nego negdje drugdje, gdje je... u Hrvatskoj je prisutniji na stranačkom nivou nego na državnom, i to isto moramo navesti, da kažem, ovaj, i tu su oni i mudriji i pametniji, da kažem, malo stvari posmatraju, i to je to.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Srđane. Mislim da se javio gospodin Rajko, je l'...

Rajko Kecman:

Hvala. Pa, mislim, zašto mi ovdje pomalo svi filozofski pristupamo izuzetno značajnom problemu? Samo zato što ne postoje, što kaže gospodin Srđan, činjenice, ne raspolažemo sa njima, nemamo institucionalno ništa obezbijeđeno, a pogotovo normativno, počev od lokalne zajednice, gore do vrha, da se i ovaj inkorporira u opšte društvene probleme koji su, znamo, u ovom novom sistemu vrijednosti koji je nastao raspadom onog divnog sistema – ja sam malo osjetljiv prema tome sistemu, gdje sam tamo normalno bio aktivan i participirao. Sad nisam angažovan nigdje, ni u jednoj političkoj partiji. Hoću da kažem da mi sada, evo, u našem udruženju Tender, malo specifično, to je jedan subjekt ključni u sistemu javnih nabavki – 10 godina činimo napore i borimo se da ovo društvo mora proći katarzu, ne samo zbog ratnih profitera, jer u ratu su ljudi ubijali, ne zato što je nešto ideološki zastranio ili ne znam ni ja zbog čega, nego zbog materijalnih dobara. U Banjaluci je ubijen čovjek zlatar. Zašto? Pa, zlato je zlato. Hoću da vam kažem da sve to, a to se odmah nastavilo poslije rata, da se donacije koje su iznosile dva puta veće nego što je Njemačka dobila Maršalovim planom, znači, oko 18 milijardi je ovdje upumpano novca, šta je s njim bilo, niko ne zna. Šta je bilo što je država legalno pravila fiktivna preduzeća da pljačkaju poreze, da provedu, ovako, najdestruktivniju privatizaciju u istoriji čovječanstva, jer ono što je vrijedilo milijardu, prodala je za pedeset, sto hiljada maraka. To su sve ljudi koji su bili u sprezi sa vlasti, jer oni koji su na vlasti i sada se teško odriču. Evo, Tender, da vam samo kažem primjer, to je nevladina organizacija gdje sam ja i učlanio se samo zato da bi nametao ovu temu, pošto su to ljudi koji komuniciraju izuzetno na prostoru Federacije, ja sam više u Federaciji nego u RS, Hrvatskoj, Srbiji i svagdje u okolini i pokušavam s ljudima na ovu temu razgovarati, čak i namećem ovu temu. Ljudi se čude, pa ljudi se pomirili već sami sa sobom, međutim, zvanična ocjena vlasti nameće problem i drži ga u rezervi, i ovo što se ne otkopavaju grobnice, što se ta stratišta, još se ne zna ni gdje su sve ljudi, ne mogu se dostojno ni sahraniti, što je strašna stvar. To je veći zločin nego ubiti čovjeka, čini mi se, da ga sad krije nakon 20 godina. Ali, mora se generacijski ovaj problem osjetiti da se mora tako jedino riješiti. Nema druge šanse, jer oni koji su upleteni u vlast u toku rata, sa profiterima su pravili dilove, nema ratnih profitera bez saučesništva sa vlasti i pljačkanja. Prema tome, mora se, znači, sveobuhvatno krenuti ka tome, a to neće moći ova generacija. Zašto? Mi smo 2012. godine napravili novi prijedlog nacrtu Zakona o nabavkama, na prijedlog Dodika, obavili razgovor. Kad je vidio koliko se pljačka, da je to, godišnje milijarda odlazi u privatne džepove, oni su zaustavili to. Lagumdžija je isto rekao našoj delegaciji: „Molim vas, ako Dodik prihvati, i mi ćemo prihvatiti.“ Hoću da kažem da je to sve toliko uvezano, uvezano zbog čega? Zbog ličnih interesa nauštrb javnog interesa. Prema tome, sistem se mora kompletno, da ne kažem, dešifrovati i naći načina da se ovo prevaziđe. Ova vlast sada, koja je u ratu učestvovala, koja je omogućila sve ovakve destrukcije i pljačku naroda, neće se odreći svog interesa. Zato se, evo, Dodik, pruža ovoliki otpor svemu. Zašto? Pa, samo zato što treba sačuvati to bogatstvo silno. Ne samo on, nego to je kamarila oko njega, ne samo kod njega, nego tako je i u Federaciji. To je sve. Prema tome, ovdje treba ići ka tome, po mogućnosti, da se pokuša, ako je već upletena i Srbija i Hrvatska i sav ovaj prostor koji je bio ratom zahvaćen, da se pokuša nešto stvoriti i pomalo... ti misliš da se na tome radi. To se sad ne može uraditi. Ali, treba držati vatru i težiti ka tome jer to mora isplivati i mrtvi moraju izaći na površinu, biti sahranjeni dostojanstveno, to je, što kaže, *conditio sine qua non* ovog ukupnog problema. Samo toliko, hvala.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala gospodine Rajko. Mislim da je Mirsad, gospodin Mirsad imao...

Mirsad Duratović:

Pozdravljam sve prisutne, uvažene paneliste. Ja sam Mirsad Duratović, dolazim iz Prijedora. Trenutno sam predsjednik Udruženja logoraša '92. i neko ko je '92. na najgori mogući način, na svojoj koži osjetio sve ono što je pregrmjelo preko nas sviju ovdje, znači, kao maloljetnik korišćen kao živi štit, preživio tri logora, izgubio kompletnu porodicu, među njima i petnaestogodišnjeg brata, sve svoje pronašao u masovnoj grobnici Tomašica, neko ko je na stotine načina vezan za ovu tematiku, i neko ko, ne potcjenjujući svoje mišljenje, ima pravo da kaže na ovu temu jako mnogo, međutim, zbog kratkoće vremena, evo, ja ću se osvrnuti koliko budem u mogućnosti kraće na, ne baš sve paneliste, ali... Ali, prvo bih uvaženom prijatelju ovdje iza mene rekao, znači, jesu ubijani zlatari, zlato je zlato, ali ubijani su samo zlatari Bošnjaci i Hrvati ovdje u Banjaluci, a ne Srbi. Ne bih se složio s tom tezom da je tu materijalna korist bila prije svega motiv za ta ubistva. Kad je Srđan Puhalo govorio o nevladinom sektoru, znači veliku krivicu snosi nevladin sektor i na njega je pao teret ovog procesa pomirenja i ne bih se složio da tu postoje dva, da je nevladin sektor podijeljen na dva, pro-vladin i ovaj neki. Postoje tu tri sektora, tri grupe, znači postoji pro-vladin, pro-međunarodne zajednice i taj neki, možda 10% nevladinog sektora, koji je neutralan i radi ono što bi nevladin sektor trebalo da radi. Ovaj pro-vladin, to ste jako dobro definisali zašto i kako i koja grupa organizacija spada tu, ovaj što ga ja nazivam pro-međunarodne zajednice, ili to nazivam projekat-organizacijama, znamo i šta su njihovi ciljevi, zašto oni se bave tom tematikom. Znači, postoji tu mnogo veća raslojenost u nevladinom sektoru nego što je mi možda i na prvi pogled i vidimo. Činjenice ne poznajemo, i to ste jako dobro konstatovali, ali zašto, to je i Gordana, ne mogu persirati pošto smo prijatelji, ne mogu te persirati, izvini Gordana... O haškim presudama, znači, jako velika manjkavost haških presuda je što činjenice, nakon donošenja određene presude, se ne prezentiraju u javnim RTV servisima, medijima. Zašto je neko osuđen? Jedna minuta u vijestima da je XY osoba, nebitno iz kog naroda, osuđena za određen ratni zločin, neće donijeti i ne doprinosi sad buđenju te empatije, ne znam, ne doprinosi procesu pomirenja. Na primjer, kada bi se iznijelo u nekoj dodatnoj minuti, da kaže: „Osuđen je zbog ratnog zločina, zbog ubistva toliko ljudi, spaljivanja toliko sela, protjerivanja toliko ljudi, ubistva toliko djece, silovanja toliko žena, ne znam, zatvaranja toliko ljudi u logorima... U logorima su ljudi bili podvrgnuti tim patnjama, mučenjima i svemu ostalom. Mislim da bi to mnogo više doprinijelo čitavom ovom procesu, a ovako jedna suhoparna vijest od minute, znači, je samo nešto kontra-produktivno, nešto što ne doprinosi u suštini ovome procesu. Takođe, Gordana, rekli ste da dugo neće doći do institucionalnog pomirenja jer političari nisu spremni na to, ali, ja bih tu postavio dalje pitanje – ko bira i podržava te političare? Ne dovode se oni sami gore. Ipak je jedna velika, velika, na žalost, većina biračkog tijela, se slaže znači s tim politikama koje oni vode i dok god, znači, nema, nema iskrene, po meni, iskrene još volje i želje, iz ne znam kojih razloga, sada da ne nabrajamo, u ogromnoj većini ove populacije ovde na ovim terenima, da se dođe do te, do tog pomirenja, vjerovatno zbog nepoznavanja ovih svih činjenica o kojima smo govorili, šta se sve desilo. Kad je Srđan Puhalo govorio o brojevima i to, znači, nije bitno za genocid, da li je tri, pet, sedam, devet hiljada, petnaest, pedeset – brojevi uopšte nisu bitni, ali, kad je u pitanju Prijedor, znači, u Prijedoru je negdje, recimo 3,200 civilnih žrtava rata, oko 4,000 ima ukupno žrtava u Prijedoru, od kojih je negdje, 800 su pripadnici vojske RS, i 3,200 je civila, Bošnjaka i Hrvata. Znači, u Prijedoru nema niti jedna civilna žrtva rata iz srpskog naroda. U Prijedoru zato i ne postoje organizacije civilnih žrtava rata koje bi se bavile pitanjem srpskih žrtava, i zato u Prijedoru ne postoji ništa što bi podržalo, recimo, rad ovih organizacija koje se

bave pitanjem civilnih žrtava rata, jer, jasno je nama zašto je to tako, i na lokalnom i na entitetskom nivou. I, da se... Nataši, našoj gošći iz Srbije, ovaj, jedno pitanje - koliko Vi mislite da postoji iskrena namjera i volja Vlade Srbije da se ovaj proces suočavanja s prošlošću, pomirenja sa susjedima, stvarno da se otvori put, da kažem da se otvori, ne dovede do kraja, da se otvori, ako to posmatramo u kontekstu sad otvaranja ovoga, ovih pristupnih pregovora ako znamo da je posjeta Predsjednika Srbije Srebrenici i rješavanje ovog problema sa ovim sirijskim izbjeglicama bilo kap koja je, znači, prelila čašu, da otvori put Srbiji za, ovaj, pristupne pregovore. Ja mislim da tu ipak još uvijek ne postoji ta volja, da je to bio samo propagandni potez i predsjednika vlade i Vlade Srbije, a to potvrđuje i doček ovog, neću da kažem generala, nego ratnog zločinca, u Srbiji 3. decembra, gdje je vlada stavila sve svoje kapacitete, bez obzira što su dva ili tri ministra bila prisutna, vlada je sve svoje kapacitete stavila u službu tog ratnog zločinca. To se dešava i ovdje u RS, mi znamo da je, recimo, Vlada RS stavila svoj avion na uslugu presuđenom ratnom zločincu Biljani Plavšić, da je doveze iz švedskog zatvora u Beograd. Stavila je, ja kažem, svu svoju onu konjicu, ergelu, da je iz Beograda doveze do Mahovljana, iz Mahovljana u, ovdje, u zgradu vlade. Znači, to su primjeri gdje padaju maske i gdje vlade i pojedinci pokazuju svoje pravo lice i svoje prave namjere. Zanima me da li Vi stvarno vjerujete da tu postoji iskrena namjera Vlade Srbije da se otvori put pomirenja sa svojim susjedima i ove investicije sada u Srebrenicu i tako dalje... Hvala.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala. Nataša, hoćeš ti?

Nataša Govedarica:

Ako nije problem, pošto je meni bilo direktno pitanje. Hvala Vam za pitanje. Ja sam se nadala da cijeli ton izlaganja i ono što sam navela odgovara na Vaše pitanje. Ja sama imam ogroman problem sa tim pitanjem i povjerenjem u iskrenost namjera koje se manifestuju. I, kao i Vi, imam, čini mi se, dojam da je to jedna vrlo licemjerna, utilitarna, pragmatična serija poteza, koji očekuju mrkvu na kraju štapa. Ali, sa druge strane, ne znam kako da vam kažem, šta mene briga što ja ne vjerujem Aleksandru Vučiću, i šta on privatno misli, ne-reformisan kao što jeste. On je institucija te države, on je premijer te zemlje, legalno izabran. Premijer jedne zemlje, koja je skrivila zločin u Srebrenici, genocid u Srebrenici, je otišao u Srebrenicu i, kad zaboravimo, nakon 15 godina, šta su sve grijesi –kad zaboravimo, ne bi trebali zaboraviti, ali će ostati upisana ta činjenica i mislim da u tome treba tražiti nekakvu, nekakav prostor i na tome insistirati. Takođe, ja moram da s vama podijelim jedno isto vrlo duboko razočarenje nad činjenicom da se ispostavilo da je na te korake spremniji i za te teme otvoreniji, pa i za komunikaciju sa predstavnicima Koalicije za REKOM, Inicijative za REKOM, bio čovjek koji dolazi sa krajnje desnice iz jedne, jednog izrazito nacionalističkog *bekgraunda*, nego lijepi predsjednik Boris Tadić, koji je takođe išao u Srebrenicu, klanjao se i ostalo i saopštavao da je pomirenje u regionu, sa pomirenjem u regionu završeno time što se redovno susretao sa Ivom Josipovićem, imao dobre odnose u regionu, mislio je da je to zatvorena priča, tako da, iz mnogo razloga nije lijepo živjeti u Srbiji. Ovaj, među tim je i to što ste potpuno sluđeni i ne znate, ono, ko i šta i čemu da se nadate, na čemu da, šta zapravo da kritikujete, šta je moja pozicija. Ja sad, je l' moja pozicija da pljunem Vučića što je otišao tamo, ili da to smatram korakom naprijed? Nemam pojma, sasvim iskreno.

Gordana Katana:

Ja se slažem, Mirsade, s tobom kada govoriš o ulozi i odgovornosti, zapravo, medija u čitavom ovom procesu kada govorimo o i presudama Haških tribunala i o presudama koje se izriču na domaćim sudovima. Naime, ja već godinu dana radim u projektu *monitoringa* medija koji vodi www.analiziraj.ba. Mi se bavimo *monitoringom*, dakle, centralnih informativnih emisija najrelevantnijih tv stanica u BiH. Godinu dana ja gledam RTRS, gledala sam BN, doduše sada radim Dnevnik federalne televizije, ali kada govorimo o medijima koji djeluju u RS, koliko god oni, je li, bili podijeljeni, navodno, na ono što se zove javni servis koji je pod potpunom paskom, znači, ovdašnje vlasti ili režima, i, s druge strane, dva ta druga relevantna, to je BN televizija i Alternativna – priča oko ratnih zločina je ista. Naravno, ako su optužena lica bošnjačke nacionalnosti ili hrvatske, ili, ovaj, im je suđeno, onda ćemo dobiti koliko-toliko cjelovitu sliku onoga za što se oni sumnjiče, što su uradili. Naravno, drugi je problem, i taj problem je konstantan, ovaj, kada govorimo o licima srpske nacionalnosti koja se lišavaju slobode, kojima se sudi, kojima se izriču presude, to je nevjerovatno da se uvijek ponavlja ta ista matrica i kada se kaže da je neko osuđen, onda to tako prođe, evo, meni je možda najstrašnji primjer upravo bio način na koji se to radilo na RTRS-u sada kada smo imali dešavanja u Bosanskom Novom, u Novom Gradu. Zapravo, čitava priča ostala je u sjeni, je li SIPA ušla ili nije ušla na legalan način u prostorije policije, opštine, komunalnog preduzeća, a ne činjenice da je pet lica, odgovornih za ubistva 27 civila '92. u selima oko Novoga Grada, tom prilikom lišeno slobode. Mislim, to je nevjerovatno kako se tu, ide ta strašna zamjena teza i na kraju krajeva, kada odgledate kompletan jedan dnevnik jednog javnog servisa, u kojem i Mirsad i Gordana i Frano i svi ostali jednako plaćaju televizijsku pretplatu, dođete do onoga da vi pojma nemate šta ono bi, zbog čega taj dan uđe SIPA, šta su oni tamo radili, ko je šta radio i zbog čega. To je strašno nešto i ja sam mislila, evo, kažem godinu dana, govorim o RTRS-u, mi smo uporno i uporno ukazivali, između ostalih, i na taj dio. Ukazivali smo o tome kako ne može biti procesa pomirenja ako se iz večeri u večer emituje čitav blok posvećen parastosima srpskim žrtvama, a pritom se ne spominje da je bio Dan bijelih traka, ili zapravo, komemoracija ostane, u Srebrenici, ostane samo u potpunom, ono, iza napada na Vučića, koji je bio strašan, nepotreban, ružan, ali je činjenica da je to nekom super došlo, dobro došlo da ne spomene nijednog momenta zapravo šta je Vučić i zbog čega se tog dana pojavio u tim Potočarima. To je nešto, ja sam mislila da će godinu dana RTRS reagovati, da će neko od njih na tolike naše *monitoringe*, koji se rade na jednom sedmično, na mjesečne komentare koji se pišu o tome, reagovati. Ne, a vjerovatno ne zato što je to tako, neka zvanična politika koja je takva kakva jeste i ne znam, ne znam, nemam drugog odgovora. I da, imaš pravo, građani biraju, ovaj, političare, pa onda vjerovatno smo i mi i oni samo, ono, slika i lice u ogledalu jedni drugih.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Gordana. Hvala Nataša. Da li neko još ima nekih komentara ili pitanja? Dobro, gospodin Frano, pa...

Frano Piplović:

Ja vas pozdravljam sve skupa, ja sam Frano Piplović, inače, evo, voditelj sam Evropske akademije Banjalučke biskupije, i tako, ovim stvarima se pomalo bavimo i mi tamo u okviru, ovaj, našeg programa. Ta ustanova je prije 10 godina oformljena baš s ciljem ovim da o mnogim neuralgičnim temama i pitanjima koja su u našim životima svakodnevno, da se o njima progovori, da ljudi iz različitih religijskih, političkih, nacionalnih skupina mogu govoriti, da se možemo razumjeti. Doduše, jezici su nam, ako ih nazovemo jednim zbirnim jezikom, a imaju različita imena, ali imamo nevjerovatnu sreću što se razumijemo, iako

govorimo sa tri, četiri različita jezika. I, to je stvarno bogatstvo, ako igdje postoji velika neka privilegija, a imamo tu privilegiju da razumijemo, ovaj, četiri jezika, a da ne moramo studirati ona ostala tri, i to je stvarno velika šansa, onda možemo i ova pitanja lakše razumjeti. No, zašto sam se javio za rječ, ovaj, ovdje. Ja sam, mogao bih sad govoriti danima, ali, po meni je, recimo, glavni problem u činjenici. Ono što i jedan i drugi Srđan govore, navode. Ovaj, nedavno smo imali jedan skup u Akademiji, 20 godina od deportacije Hrvata i Bošnjaka sa ovoga područja i kad smo o tome razgovarali, zašto smo tu temu stavili, stavili smo zato što je došlo do, dolazimo u situaciju da više ne zna se šta je činjenica, zapravo ona ne postoji. Znači, amnezija je jedna opća bolest svih ovih prostora ovdje, znači, znači jedan dirigiran, planiran zaborav, kao što je rat bio planiran, i da se uvuče svakoga čovjeka u taj rat na bilo koji način, i agresor je bio žrtva, i na raznorazne načine, mi danas isto tako imamo, uvučeni smo u to, da kao ljudi, kao građani, da obolimo od te amnezije. Ona je, tvrdim, u Zagrebu dirigirana, ona je dirigirana u Beogradu, ona je dirigirana u Sarajevu, nijedno od ministarstava se time ne bavi i onda imate naziv u ovom tekstu, kaže: „Doprinos političara i institucija.“ Političari, jasno, neće vam nikada, ni mene ni vas neće htjeti pomiriti, mi im samo trebamo kao mali zamorčića, kao osobe kojima će oni manipulirati. Mi smo dio njihovih pozicija i uvijek će tražiti razloga da nas imaju na uzici i da s nama manipuliraju. Ja vidim jedinu ulogu njihovu, ukoliko žele biti, ako žele odgovoriti svojim biračima, jer mi smo ih izabrali, *eligo, eligere* – birati, izabrati; oni su postali elita jer smo ih mi eligirali. E, sad, iza njih, njih bi zapravo trebao, ovaj, kad im mi damo moć, njima bi trebao upravljati zakon, oni bi se trebalo ponašati po zakonu, a međutim, kao što vidite, nigdje se ti zakoni koje su jednoglasno donijeli naši parlamenti, takvi političari njih ne poštuju. Isto tako institucije, političari onemogućavaju institucijama da funkcioniraju po zakonu. Svaka od institucija bi se trebala baviti ovim poslom, kojim se ovdje vi kao nevladine organizacije bavite i radite jedan posao, meni to pomalo slično kao Sizifov posao, ali, dok čovjek živi, nikad ne gubi nadu, ja vjerujem da u našim malim životima koji traju od, do godina, a ja se znam šaliti, prvih sto godina je, ovaj, najteže, posle je lako, je l'. E, sad, ovih prvih sto godina da odradimo posao, barem da saberemo činjenice, da im omogućimo da one budu ono što jesu. Kod nas su dva sociologa, odnosno kulturolog i sociolog, znaju dobro Emila, možda još neko ima, Emila Dirkema i njegova pravila socioloških metoda, u njemu govori o društvenoj činjenici. O činjenici. Činjenica je sama po sebi činjenica, njoj ne treba odvjetnik, advokat njoj ne treba. Ovdje je činjenica da je ubijeno, ne znam, toliko i toliko ljudi, ovih, to je dovoljno da se počneš stiditi, sramiti kao čovjek, ali da postaviš tisuće pitanja - zašto, ko, zbog čega? E, to nama sad fali. Prvo, ja mislim da će vjeliki uspjeh biti ako mi utvrdimo činjenice, ako prisilimo politiku, institucije da utvrde činjenice, je l' imate činjenicu, imate kvazi-činjenicu, imate pogrešan podatak, imate laž. A najbolje je ovako kao što je bilo, premještati tijela sa jednog mjesta gdje su bila ukopana, poslije na deset različitih mjesta. Onda imate ruku ovdje, nogu onamo, glavu na nekom desetom mjestu. Mislim, to su monstruoze stvari gdje u nama, u svakom od nas će proraditi, bez obzira koje vjere i nacije bio, proraditi čovjek i počeo se jednom stiditi i onda otići, Srđan je spominjao u onim svojim razgovorima - mali broj ljudi osjeća taj stid, stid da je neko zapalio starca, ili starce dole kod Knina nakon Oluje, nije to neki junak, nekakav Hrvat, to je jad i čemer ljudski napravio, ili pobio neke druge ljude. Pa, isto tako i predsjednici bi se trebali stiditi, ali to će im, ako bude poštenja u našim institucijama, presuditi i Miloševiću i Tuđmanu. Ja ću govoriti samo o jednoj činjenici, da je bila Oluja i zašto je Oluja baš planirana od tada, i da je baš tada planirano da se onda tridesetak – četrdeset tisuća Muslimana i Hrvata istjera. Trebali su alibi za to biti Srbi, naši hrvatski, koji su bježeći, opet pred organiziranim progonom, išli svojim putem gdje je najviše naseljeno Hrvata i Bošnjaka, i sad je, ja kažem, udario jad ljudski na jad ljudski. I u tom jadu, onda su odradili posao mnogi koji su odradili. E, zato njima ne odgovara utvrđivanje činjenica, jer onda se točno vidi ko je ko. Ja ne prihvatam, ja se nisam ni sa kim posvadio, ja sam otvoren

za svakog čovjeka. Jedina moja definicija je da sam čovjek i želim to ostati biti. Evo, tu vidim, recimo, najveću našu zadaću, znači da prisilimo da se institucije, da utvrđuju činjenice, da ne prikrivaju, a možemo ih izazivati, pa ako treba napravićemo katalog u svakom gradu ovdje tih ružnih stvari, pa ćemo se mi kao građani sjetiti. Sjetićemo se, evo, ti si jednom Srđane spominjao, ajmo fino okupiti se kad je ovdje izgnano, ne znam, toliko i toliko ljudi, ovaj, da pitamo gdje su ti ljudi. Hajmo pozvati njih dvojicu, trojicu, petoricu, da ćemo napraviti neki nijemi skup na trgu. Ali, ja vjerujem da je tako, tim malim potezima da možemo ih prisiliti. Velike stvari ne možemo napraviti, nemamo novaca, razjedinjeni smo, rade nam o glavama svima, jer vi ste svi, zajedno sa mnom, opasni po te vlasti i kad mogli onaj DDT ili onaj, da nas prsnu, pa da fino ko komarce ubiju, to bi najradije napravili, jer onda nemate obaveze da evidentirate da ste nekoga tu ubili, i tako dalje. Eto, toliko.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala vam gospodine Frano. Evo, imamo još... Izvolite Admire.

Admir Čavka:

Poštovanje svima, ja sam Admir Čavka. Dolazim iz Banjaluke. Ja mislim da je ključni problem ovdje, ovaj, postaviti pitanje šta je u stvari suočavanje. Da li mi znamo šta je suočavanje? Imali smo prvo suočavanje u Hagu svih optuženih tamo, tamo su bili predstavnici sva tri naroda i oni se tamo divno družu, slave ove Bajrame, Božice, super im je, ono, pjevaju kad je to tako i, ono, to je postalo sasvim normalna činjenica, da je to, eto, tako. Ovaj, pa imamo problem kod samih činjenica. Mislim, evo, zna se tačno koliko je pobijeno ljudi ovdje, postoje egzaktno cifre koliko je ljudi pobijeno na prostorima BiH i niko od sva tri naroda neće da objavi, neće, cifre su objavljene, ali niko neće da se suoči sa tim, jer to nikome ne odgovara i dolazimo u situaciju u kakvoj jesmo sada – danas je najčitanija vijest, ne samo danas, već u prošlih pet godina, da li je Stanija trudna na Farmi. Imamo Zmaja od Šipova godinu dana, čini mi se, u nekom *rijalitiju* tamo i cijeli region prati to i ljudi su oduševljeni time. Mislim da je to ključni problem. Mislim da mi, ovaj, nismo edukovani da se možemo suočiti sa činjenicama i sa suštinskim problemom. Ovaj, dok se to ne promijeni, a ja se bojim da nikad nećemo biti u stanju da to uradimo, imamo Visokog predstavnika koji ima ogromne ovlasti, može, ovaj, da, i on i predstavlja, je l', EU, predstavlja međunarodni faktor na ovim prostorima koji je mogao da zavede red, ali ga isto tako nisu... tako da je ovo, da smo došli u situaciju koja odgovara svima, a mi koji živimo ovde smo postali kolateralna šteta i, ovaj, daju nam te *rijalitije* da se mi poistovjećujemo sa njima i da ih svaki dan pratimo, 24 sada dnevno. I, ovaj, ljudi su se uživjeli s tim ljudima tamo, i, ovaj, ključni problem je, na žalost, moram da ponovim, da li je Stanija trudna i zašto je Zmaj od Šipova toliko vremena na nekom tamo *rijalitiju*. Ja mislim da je ključna stvar što mi moramo da uradimo, država neće to nikad uraditi, ali nevladin sektor treba edukovati, treba raditi na edukaciji, na edukaciji i pokušati afirmisati ljude, mlađu generaciju, upravo na ovim stvarima, ovo što danas imamo u Banjaluci, je l', ovaj, mi smo generacija... Na primjer, moji roditelji su živjeli bolje od moje generacije, to je, poremećene su vrijednosti totalno, ovaj, a moji su pradjedovi isto živjeli bolje od nas danas, mislim, to je, mi smo jedina država u Evropi koja se suočava sa tim. Ali, taj problem nikad nećemo moći čuti u nekim medijima i opet ćemo se vratiti na Farmu i na ove ostale tamo, ovaj, monstrume koji, ovaj, svakodnevno nas terorišu sa svojim moralnim vrijednostima, tako da su to neke stvari koje se moraju poredati i mislim da se treba početi od nekog početka i da znamo šta je problem i kako da ga riješimo, a dok god vlada ova situacija kakva jeste sada, imaćemo ovakvu ovu situaciju, koja se zove *status quo* i da ostajemo u istom mjestu gdje jesmo sada. Eto, toliko od mene.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Admire.

Dražen Crnomat:

Pokušaću o činjenicama, a nema ni Mirsada, nema ni Puhala, koga najviše to treba interesirati. Mislim, kao što se govori, „show your Holocaust“, zapravo ne trebaju nam ni sudski procesi da znamo, zapravo, da je BiH, ono, namjera genocida bila očita. Znači, Srebrenica je samo jedno od mjesta gdje se osudila sudska, pravna činjenica, izvršenja genocida. I Prijedor je tu, i Višegrad, Šušnica bi rekao i Banjaluka, i tako dalje. Znači, namjera je očita, sudske presude su potvrdile, ovaj, slučaj genocida u Srebrenici. Što se tiče Mirsadovog problema sa Srbijom, Srbija ima ogromne probleme sa sobom da sebi obznani zapravo svoju uključenost u ratove. Znači, oni su ljude koji su, mislim, išli na rat u Vukovar, kad su se vratili bez ruku, ono, rekli: „Gdje ste bili? Bili smo na vojnoj vježbi.“ Znači, ne priznajem uopšte učešće, ovaj, u ratu, da su ratovali, a ima između 400 i 800 hiljada ratnih veterana. Gdje su bili, šta su radili? Bili na vojnim vježbama, vratili se kao invalidi bez ekstremiteta, itd. I sam Generalštab stoji tamo '99. onakav, šta se desilo? Niko ne zna šta se desilo, otkud sad da je Generalštab u onakvom stanju, itd. Mislim, razumiju da je granatiran od strane NATO-a, ali se, ono, mislim, takav je kao da je ruina, ono, sam propao, a nije propao sam nego se nešto vratilo kao bumerang, itd., itd. I, to je to, mislim da je jako bitno, zapravo, ovaj, sve diskusije koje vodimo, ovaj, mogu nas isto odvesti u nekakvu lažnu svijest, jer mediji nas, ono, sakriti zapravo sve probleme sa kojima se nosimo i koje mi, kao generacija koja je živuća u ovih 100 godina, mora nekako prenijeti, makar sa jednog mjesta na drugo, da bi sljedeće generacije mogle ili skloniti i reći: „Pogrešno su postavljena ta kamenja, treba ih vamo postaviti.“ Strukturalna uslovljenost, kako se borimo, ko nas vara, ko nas je opljačkao, ko nas je iskoristio, možemo i tematizirati, dakle, i JNA, koja ide na Vukovar, koja granatira, ovaj, Kozarac, koja iz JNA, tekovine revolucije zapravo, prelazi u četničku armiju. I to se može... Znači, jedna armija, koja je zapravo izrasla na ukidanju tih nacionalnih, religijskih animoziteta, koja je radila na tome vrlo isključivo, ono, pretvara se u četničku armiju. Kako smo instrumentalizirani sad, i kako se dalje instrumentaliziramo, zapravo, da ganjamo određene agende, koje sigurno ovima, kad je jad udario na jad, zapravo ne ide nikako ni u džep, ni u korist, ni otrežnjuje, i tako.

Zlatica Gruhonjić:

Hvala Dražene. Da li ima još neko? Dakle, ja mislim da pomirenje treba da se desi na svim planovima, počev od onog individualnog, je l', pomirenja sa samim sobom i sa nekim drugim, pa preko, je l', institucionalnog, do političkog. Kao što vidimo, nevladin sektor čini pokušaje u tom smislu i ovo nije jedini pokušaj da se razgovara o ovoj temi. Ja neću više zadržavati vašu pažnju. Umjesto zaključka, ja bih još predstavila ukratko zbornik radova koji ste vidjeli tamo na stolu i, nadam se, uzeli. Pored ovog zbornika radova, imate u materijalima koje smo pripremili i jedan tekst Erika Gordija koji se, profesora sa Londonskog univerziteta, koji se bavi upravo pitanjem pomirenja i imate jedan pregled medijskih izjava iz cijelog regiona iz 2015. godine koje se odnose na pomirenje, a sve je to u skladu sa onim što smo mi, o čemu smo mi danas razgovarali i došli, ja bih rekla, do nekog zaključka da smo daleko od političkog pomirenja. Institucionalno pomirenje, dok god se stvari ne provedu kroz obrazovni sistem, koji nam je, je l', znate i sami kakav, da ne govorim, koji uvažava samo nacionalne narative i ne govori o onom drugom, o onom drugačijem, pa preko ostalih institucija koje treba da služe svima nama, ovaj, na ovom prostoru i u cijelom regionu, a ne da mi njima služimo, dakle, ja bih rekla, daleko od prihvatanja činjenice da ipak treba izgraditi povjerenje

da bismo krenuli ka pomirenju. Ovaj zbornik radova koji ste vidjeli ovdje predstavlja skup tekstova i govora sa dva foruma koja su održana o tranzicionoj pravdi, međunarodna foruma. Ja moram reći da svaki forum, kojih je ukupno bilo 10, je okupio najmanje 300 ljudi, 300 predstavnika različitih udruženja žrtava, predstavnika civilnog društva, eksperata, domaćih stranih, umjetnika, itd., pa tako i ova dva zadnja foruma koja su se desila, jedan u maju 2013. u Sarajevu, koji je bi tematski posvećen pomirenju, i drugi, koji je bio održan u Beogradu, u novembru 2014. godine. Ovdje nisu svi tekstovi zastupljeni sa oba ta foruma, dakle ovo je izbor tekstova i govora. Zbornik je podijeljen u tri cjeline, je l', tranziciona pravda, odnosno kazivanje činjenica, podijeljen je u cjelinu, još jednu cjelinu, koja daje perspektivu, odnosno aspekt kako pomirenje vidi naučna zajednica, odnosno akademska zajednica i treća, po meni najvažnija cjelina, sa kojom se, ja bar, najlakše, da tako, identifikujem, da tako kažem, je glas žrtava. Ova prva grupa, je li, tekstova je posvećena tome šta države treba da urade, odnosno šta zakon treba, šta zakonski treba da se uradi da bi se na pravi način suočili sa prošlošću. Druga grupa tekstova daje viđenje, je l', akademske zajednice, jednu širu perspektivu, unosi neke etičke elemente u čitav pristup i tranzicionoj pravdi i suočavanju sa prošlošću i pomirenju, a kažem, ova treća grupa su individualne ispovijesti žrtava i meni je, meni lično, je najbliža i najlakše se identifikujem sa ovom grupom ljudi, jer svi smo mi preživjeli i svi mi imamo neke svoje priče, ali ove priče su zaista strašne i bez glasa žrtava nema ni ove, ni pravde, ni prava, ni zakona, bez njihovih svjedočenja, a takođe ni naučnih istraživanja, tako da, evo, ja bih preporučila vašoj pažnji ovaj zbornik radova. Možete slobodno ponijeti više primjeraka i dati vašim kolegama ili prijateljima i time bih, ako nemate ništa više da dodate, završila ovu našu, ovaj naš današnji događaj. Kažem, najavila bih još, je l', da ćemo u narednoj godini nastaviti razgovarati o tranzicionoj pravdi, o suočavanju s prošlošću. Obavijestićemo vas i pozvati ponovo i da ćemo prezentovati rezultate dokumentovanja ljudskih gubitaka u prvoj polovini 2016. godine. Hvala vam najljepša na pažnji i što ste došli i aktivno učestvovali u našoj današnjoj debati.